

નૈથવિદ્યાર

વર્ષ : 22 * અંક : 10 * જુલાઈ 2020 * ફી. ₹ 15



શ્રી જ્યોતિ ભણી કલાકૃતિ

આગામી કાર્યક્રમો

❖ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા જુલાઈ મહિનામાં નીચે મુજબના કાર્યક્રમો યોજવામાં આવ્યા છે. દરેક કાર્યક્રમનો સમય સાંજના ૫.૩૦ વાગ્યાનો રહેશે. આ કાર્યક્રમો તમે ફેસબુક એકાઉન્ટ અને ફેસબુક પેજ (ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ), યૂ-ટ્યુબ એકાઉન્ટ (Gujarat Vishvakosh Trust) પર જોઈ શકશો. વોટ્સઅપે ઉપર આની લિંક મૂકવામાં આવે છે. વોટ્સઅપમાં જોડાવા માટે આ નંબર મો. ૯૮૮૮૦૪૨૬૮૮ પર મેસેજ કરીને જોડાઈ શકશો.

૧૧ જુલાઈ ૨૦૨૦, શનિવાર : સાંજના ૫.૩૦

ગુજરાતના નીડર અને શતાયુ પત્રકાર શ્રી નગીનદાસ સંઘવીની ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના અનાહત નાદખંડમાં જાણીતા સાહિત્યકાર-સંશોધક શ્રી દીપક મહેતાએ લીધેલી મુલાકાત.

૧૮ જુલાઈ ૨૦૨૦, શનિવાર : સાંજના ૫.૩૦

ગૂર્જર પ્રકાશન દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ કુમારપાળ દેસાઈની બૃહદ્દ નવલકથા ‘અનાહતા’ પરથી કરેલું નાટ્યરૂપાંતર ‘કર્ષિ-કુતી’ કલાકાર કમલ જોશી તથા દેવાંશી જોશી તેમજ કુતીના પાત્રની એકોકિર્તની પ્રજ્ઞાચ્યક્ષુ હિંવ્યા ચૌભિસા રજૂઆત કરશે.

૨૫ જુલાઈ ૨૦૨૦, શનિવાર : સાંજના ૫.૩૦

સ્વરકાર, ગાયક અને કાવ્યમર્મજી શ્રી અમર ભંડ દ્વારા ‘મને ગમતાં ગીતો’ની પ્રસ્તુતિ.

૨૮ જુલાઈ ૨૦૨૦, બુધવાર : સાંજના ૫.૩૦

વિષય : ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’ : અર્જુનના વિધાદનું વિશ્લેષણ અને સમાધાન વક્તા : પરમ પૂજ્યશ્રી ભદ્રેશદાસ સ્વામી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક અને તંત્રી : કુમારપાળ દેસાઈ, સંપાદક : પ્રીતિ શાહ પ્રકાશનસ્થળ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાઈની બાજુઓ, બધુસમાજ સોસાયટી સામે, ઊસ્માનપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩. ફોન : ૨૭૫૫ ૧૭૦૭, મુદ્રણસ્થળ : અજ્ય ઓફસેટ, સી.૧૨, બંસોધર મિલ કમ્પાઉન્ડ, બારડોલપુરા, દરિયાપુર, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૪

email : vishvakoshad1@gmail.com ◆ www.vishwakosh.org

ધૂટક કિંમત : ₹ ૧૫/-, વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦/-, ત્રણ વર્ષનું લવાજમ ₹ ૪૫૦/-

લવાજમ : ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ના નામે ડ્રાફ્ટ અથવા મ. ઓ.થી જ મોકલવું.

વિશિષ્ટ સહયોગ : શ્રી સી. કે. મહેતા (દીપક નાઇટ્રેઇટ)

[અહીં પ્રગત થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની છે.]



પરિવર્તનની સાથે સાથે

૨૮મી ફેબ્રુઆરીએ ‘વિશ્વવિહાર’ના માર્યના અંકને પ્રકાશનાર્થે પ્રેસમાં મોકલતાં પહેલાં છેલ્લી ઘડીએ એના મુખ્યપૃષ્ઠ પર કોરોના વાઈરસનું ચિત્ર મૂક્યું. એ પછી હેમણાં ‘વિશ્વવિહાર’નો જૂનનો અંક ગ્રગટ થયો અને એના મુખ્યપૃષ્ઠ પર કોરોના વોરિયર્સનું ચિત્ર મૂક્યું. મુખ્યપૃષ્ઠ પરનાં આ ચિત્રોએ જ લોકડાઉન અને અનલોકના સમયની સ્થિતિ દર્શાવી દીધી !

માનવશરીરમાં વાઈરસનો કુલ ૦.૦૦૦૦૦૦૫ ગ્રામ જથ્થો વ્યક્તિને બીમાર કરે છે. આ લખાય છે ત્યાં સુધીમાં કોરોનાથી ૮૫ લાખ લોકો સંકભિત થયા છે અને એ સહુના વાઈરસનું કુલ વજન કરીએ તો આશરે માંડ પાંચક ગ્રામ થાય ! હજુ આ વાઈરસે માનવજીતનો પીછો છોડ્યો નથી. કોરોના મહામારી પછી એક નવી સામાન્ય (ન્યૂ નોર્મલ) જીવનશૈલી ઉપરસી આવી છે અને આને કારણે આવેલું નવું સામાન્ય (ન્યૂ નોર્મલ) જીવન એક સાથે ઘણાં પરિવર્તનો લાયું.

આવાં બાધ્ય પરિવર્તનો સાથે તાલ મેળવવો જરૂરી છે. હકીકતમાં તો આ બાધ્ય પરિવર્તનોની સાથે આંતરિક રીતે તાલ નહીં મેળવનાર કાં તો પાછો પડે છે અથવા તો સમય જતાં અપ્રસ્તુત બની જાય છે. ચાર્લ્સ ડાર્વિને કહ્યું છે તેમ આ જગત પર સૌથી શક્તિવાન જાતિ ટકતી નથી, સૌથી બુદ્ધિશાળી જાતિ પણ દીર્ઘકાળ સુધી ટકતી નથી, પરંતુ એ જાતિ ટકે છે કે જે પરિવર્તનોને ઉમળકાભેર અપનાવે છે. આથી આ પરિવર્તનોનો અસ્વીકાર કરવાને બદલે સ્વીકારનું વલાણ રાખીને ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટે આઠમી એપ્રિલથી જ નવી પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કર્યું.

લોકડાઉનની આ પરિસ્થિતિએ વિશ્વકોશને માટે એક નવી દિશા ખોલી આપી. એણે કોરોના વાઈરસના સંદર્ભમાં ચિંતન ભણીને લેખશ્રેષ્ઠી ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ફેસબુક એકાઉન્ટ, ફેસબુક પેજ અને વોટ્સએપ પર રજૂ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો અને એમાં વાઈરસ, કોરોના વાઈરસનો આંબો, કોરોનાની કાયા, વાઈરસની રસી, કોરોનાનો પરિવાર અને કોરોનાની સારવાર અને એક્સો વર્ષ પહેલાં થયેલા વાઈરસના પ્રકોપ અંગે માહિતી આપી. આ વિષય પરના રૂડ લેખો દ્વારા એમણે વિશ્વકોશ સાથે જોડાયેલા સહુને રોજેરોજ વૈજ્ઞાનિક માહિતી આપી.

એ પછી મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસી અધ્યાપિકા ડૉ. હિના સક્સેનાની ‘કોવિડ-૧૯ અને મનોસામાજિક પરિપ્રેક્ષ’ શીર્ષક ડેક્ષ લેખમાળાનો પ્રારંભ કર્યો. એમાં એમણે કોરોના મહામારીને કારણે ઊભી થયેલી સામાજિક અંતર (Social Distancing) અને એમાંથી થતી સામાજિક અલગતા (Social isolation, Quarantine)ની પરિસ્થિતિ વિશે ચર્ચા કરી અને લોકડાઉનથી કેવો તણાવ જાગે તે દર્શાવીને આવે સમયે

બદલાયેલી જીવનશૈલી સાથે મેળ પાડીને શારીરિક, માનસિક અને આવેગાત્મક સંતુલન કરી રીતે કરી શકાય એની ચર્ચા કરી. વળી એની સાથોસાથ માનસિક સ્વાસ્થ્ય અંગે ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓ અને સ્વાસ્થ્યને માટે જરૂરી તકેદારી અને ઉપાયોની છણાવટ કરી. ‘વર્ક ફોમ હોમ’ તથા ‘વર્ચ્યુઅલ ઓફિસ’ને કારણે જાગતી સમસ્યા અને તેના ઉકેલો ઉદાહરણ સહિત દર્શાવ્યા. આ રીતે મનોસામાજિક પરિપ્રેક્ષમાં ડૉ. હિના સક્સેનાના બાર લેખોની શ્રેષ્ઠી વિશ્વકોશ દ્વારા આપવામાં આવી.

વળી લગભગ દોઢ મહિના સુધી રોજેરોજ સ્વરનિયોજક અને કાવ્યમર્મજ્ઞ અમર ભક્તનો કાવ્યઆસ્વાદ તેમજ કાવ્યગાન ઓનલાઈન પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યાં. આમાં નરસિહ મહેતા, દયારામ, દલપતરામ, સંત કબીર, મનોજ ખંડેરિયા, ઉમાશંકર જોશી જેવાનાં ગીતોના રસાસ્વાદ સાથે સહૃદે એના ગાનનો આનંદ પડા માણ્યો.

૧૮મી મેએ કવિ નિરંજન ભગતનો જન્મદિવસ આવતાં વિશ્વકોશે એની ઉજવણી કરવાની પહેલ કરી. શ્રી નિરંજન ભગત મેમોરિયલ ટ્રસ્ટે પણ આમાં સાથ આપ્યો અને ફેસબુક અને યૂ-ટ્યુબ પર અમર ભહુ દ્વારા નિરંજન ભગતનાં કાવ્યોની પ્રસ્તુતિ કરવામાં આવી. નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે યૂ-ટ્યુબ પર આ બધા કાર્યક્રમોને શ્રોતાઓનો બહોળો પ્રતિસાદ સાંપડ્યો.

રોજેરોજ રસપ્રદ માહિતી મળો, તે હેતુથી ૧૧મી જૂને ‘રોજેરોજ વિશ્વકોશ’ નામના નિયમિત વિભાગનો પ્રારંભ કર્યો. આમાં દરેક દિવસનું ઐતિહાસિક મહત્વ,

અનુક્રમ

પરિવર્તનની સાથે સાથે	૩	કુમારપાળ દેસાઈ
બહુમુખી પ્રતિભાને વધામણાં	૬	જયદેવ શુક્લ
લદ્ધાભમાં ચીનની ઘૂષણખોરી	૧૦	રક્ષા મ. વ્યાસ
મોબાઈલ દ્વારા શિક્ષણની સમસ્યા	૧૨	કિશોર પંડ્યા
સુરેશ જોખીના જન્મશતાબ્દી વર્ષે	૧૫	શિરીષ પંચાલ
સાયબરસુરક્ષા અંગે જાગૃતિ	૧૭	સંજય ચૌધરી
હું સાઈકલ કેમ શીખ્યો...	૨૦	રતીલાલ બોરીસાગર
ભારતીય વહીવટીતંત્રના		
સૌથી પ્રભાવક નેતા	૨૩	પ્રવીણ ક. લહેરી
વીજળીને ચમકારે	૨૭	ચિંતન ભહ
મહામારી નિરૂપતી પ્રથમ		
નવલકથા અંતિમ આદમી !	૩૦	યશવન્ત મહેતા
સંઘર્ષ વચ્ચે સર્જન	૩૩	રમેશ બાપાલાલ શાહ

‘ગુજરાતી વિશ્વકોશ’માંથી એક માહિતીપ્રદ લેખ, પ્રેરણાદાયી પ્રસંગ, સમસામયિક ચિંતન અને ‘બાળવિશ્વકોશ’માંથી બાળકોને આનંદવિહાર કરાવે તેવી સામગ્રી આપવામાં આવે છે. નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે શ્રી દીવાન બલુભાઈ સ્કૂલ જેવી સ્કૂલો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને આ માહિતી વાંચવાની ભલામણ કરવામાં આવી.

આ પરિસ્થિતિને કારણે વિશ્વકોશે ઓનલાઈન વ્યાખ્યાનશ્રેષ્ઠીનો પ્રારંભ કર્યો અને ૧૭મી જૂને ‘આધુનિક માનવજીવન અને વેદાંત-દર્શન’ એ વિશે સ્વામી નિખિલેશ્વરાનંદજીનું વક્તવ્ય રજૂ કર્યું. ૨૦મી જૂને કુમારપાળ દેસાઈએ લખેલા સાહિત્યકાર જ્યબિઝ્યુના ચરિત્ર પર આધારિત અને નિસર્ગ ત્રિવેદી દિંગદર્શિત તેમજ અભ્યાસ શાહલિભિત નાટક ‘અક્ષરદીપના અજવાળે, ચાલ્યો એકલવીર’ ૨૪ કરવામાં આવ્યું. જ્યારે ૨૧મી જૂને યોગ હિવસે ‘કોરોના સંકમણાથી બચવા માટેના સરળ યોગાસન, પ્રાણાયામ અને કુદરતી ઉપચાર’ વિશે જુદા જુદા યોગના નિર્દર્શન સાથે યોગચિકિત્સક શ્રી ભારતીબહેન મિસ્ટ્રીએ ઓનલાઈન વક્તવ્ય આપ્યું.

એ પછી ૨૪મી જૂને યજદી કરંજિયાનું ‘હસતા હસતા કપાય જીવનના રસ્તા’ વિશેનું વક્તવ્ય પ્રસ્તુત થયું અને ૨૭મી જૂને ગુજરાતી વિશ્વકોશના પ્રણેતા અને શિલ્પી શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકરના જન્મદિવસે શ્રી કુમારપાળ દેસાઈનું વક્તવ્ય તેમજ કલાસંગ્રાહક અને કલાચાહક એવા શ્રી અનિલ રેલિયાએ ચિત્રકાર-તસવીરકાર શ્રી જ્યોતિ ભંડનાં સ્મરણો પ્રસ્તુત કર્યા.

પદ્મભૂષણ શ્રી ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરની સ્મૃતિમાં ગુજરાતની કલાપ્રતિભાને અપાતો સય્વસાચી સારસ્વત એવોઈ આ વર્ષે શ્રી જ્યોતિભાઈ ભંડને હવે પછી એનાયત કરવામાં આવશે, પરંતુ એની પૂર્વભૂમિકા રૂપે શ્રી અનિલ રેલિયાનું વક્તવ્ય યોજવામાં આવ્યું જે સહુને હદ્યસ્પર્શી બની ગયું. તાજેતરમાં વિશ્વકોશભવનમાં શ્રી સી. કે. મહેતા અને શ્રીમતી કાંતાબહેન મહેતા પ્રેરિત ‘અનાધત-નાદખંડ’ નામનો દશ્ય-શાબ્દ સ્ટ્રિયો તૈયાર થઈ ગયો હોવાથી આ કાર્યક્રમોનું નિર્મિશ અને આયોજન સરળતાથી થાય છે. હવે નાટક, વાર્તાલાપ, સંવાદ અને વાચિકમ્ વગેરેનું આયોજન થશે.

આમ, બદલાયેલી પરિસ્થિતિ સાથે તાલ મેળવવાના આ પ્રયાસમાં અમને સહુનો સાથ અને સહયોગ મળ્યો છે તેની નોંધ લેતાં આનંદ થાય છે.

— કુમારપાળ દેસાઈ

વિશ્વકોશની પ્રવૃત્તિ એ કંઈ એક પેઢીનું કામ નથી. એની મશાલ પેઢી દર પેઢી ફરતી રહેવી જોઈએ. કોઈ અનિહોત્રીનો સતત હોમ-હવન ચાલતો રહે એવી રીતે આપણા શાનયજ્ઞકોશનો યજ્ઞ પણ ચાલતો રહેવો જોઈએ.

(બીજુ ડિસેમ્બર ૨૦૦૩, વિશ્વકોશના સ્થાપનાદિને ધીરુભાઈ ઠાકરે આપેલા વક્તવ્યમાંથી)



બહુમુખી પ્રતિભાને વધામણાં

ગુજરાતમાં કે ગુજરાતની બહાર રહી કળાક્ષેત્રે મહત્વનું પ્રદાન કરનાર ગુજરાતીને “પદ્ધત્બૂષણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર ‘સંવસાચી’ સારસ્વત એવોઈ” અર્પવાની પ્રશસ્ય પરંપરા વિશ્વકોશના ટ્રસ્ટીઓએ આરંભી છે.

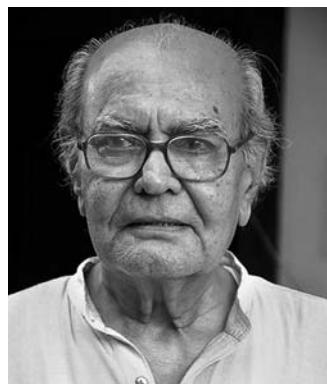
નારાયણ દેસાઈને સર્વપ્રથમ આ એવોઈ અર્પણ થયો તે પછી મૃષાલિની સારાભાઈ, ડે. જી. સુશ્રીભાઇયન્ન, મંજુ મહેતા, બાલકૃષ્ણ દોશી, ભરત દવે અને નિરંજન રાજ્યગુરુ જેવા વિવિધ કળાઓના ભેખધારીઓને આ સન્માન પ્રાપ્ત થયું છે. ૨૦૨૦ના વર્ષ માટે આ સન્માન વિશ્વાયાત

ચિત્રકાર, છાપ(પ્રિન્ટ)સર્જક અને છબીકાર જ્યોતિ ભક્તની વરણી કરવામાં આવી છે એ અત્યંત આનંદની વાત છે.

કળાકાર જ્યોતિ ભહુ વિશે વાત શરૂ કરું તે પૂર્વે ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર વિશે ટૂંકમાં બે વાત કરવી ગમશે. સફેદ, કીમ કે હળવા બદામી રંગના ખાડીનાં વસ્ત્રોમાં સજજ ધીરુભાઈ જ્યા ત્યાં સુધી સતત વિદ્યાવ્યાસંગી રહ્યા છે. અવર્થીન ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ અને મોડાસા કોલેજ-પરિસરના પ્રવૃત્તિસભર નિર્માણ દરમિયાનની વિવિધ સ્મૃતિઓ ઘણી વિદ્યાપ્રેમી વ્યક્તિઓના મનમાં સચ્ચાઈ છે. એમની કારકિર્દિના શિખરરૂપ અને ચિરંજલ રહેનાંનું કાર્ય તો છે ધીરુભાઈના સંપાદનમાં, ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાપ્ત થયેલા સર્વ વિદ્યાઓના આધારભૂત એવા ‘વિશ્વકોશ’ના એકથી પચીસ ગ્રંથો.

ચિત્ર, છાપ અને છબીકળામાં પૂરી સજજતા અને સર્જકતાથી કળાકીય ઊંચાઈ સિદ્ધ કરનાર જ્યોતિ ભહુ દેશ અને દુનિયામાં મહત્વના કળાકાર તરીકે સ્વીકૃતિ પાચ્યા છે. જ્યોતિ ભહુ લીધેલી છબીઓનું યાદગાર પ્રદર્શન રથી ૮ માર્ચ, ૨૦૨૦ દરમિયાન અમદાવાદની ગુજરાતી યોજાઈ ગયું. ઉદ્ઘાટન સમારૂભના અધ્યક્ષસ્થાને હતા વિશ્વપ્રસિદ્ધ સ્થપતિ બાલકૃષ્ણ દોશી. જાણીતા કળાસંગ્રહક અનિલ રેલિયાએ આ પ્રદર્શનનું આયોજન કર્યું હતું.

જ્યોતિ ભહુ પોતાની કળાકારકેન્દ્રી છબીઓ વિશે વાત કરતાં કહ્યું કે આમ તો આપણને સગાંવહાલાંઓના યેહેરા યાદ રહેતા હોય છે, પણ આપણે જ્યારે કોઈ સ્થળ કે વ્યક્તિને જોઈએ છીએ ત્યારે સાથે સંકળાપેલી બીજી અનેક વ્યક્તિઓ આપણી સામે



જ્યોતિ ભહુ

હરતી-ફરતી આવી પહોંચે છે. વ્યક્તિ કે સ્થળકેન્દ્રી છબીઓ સાથે આપણો ભૂતકાળ વર્તમાનમાં પ્રવેશી જાય છે.

ધારો કે એક વ્યક્તિનું નામ અનિલ છે, તે કળારસિક અને કળાસંગ્રહક છે, તેની મારે તસવીર લેવી છે; તો તેની આસપાસનું વાતાવરણ કે તેનાં રસુચિ તસવીરમાં ઓછે કે વરે અંશે પ્રગટે છે કે નહીં, અને તે તસવીર લેવામાં મદદરૂપ છે કે નહીં, તેના વ્યક્તિત્વની એકાદ રેખા પ્રગટે છે કે નહીં એ મારે માટે મહત્વનું છે. છબી લેતી વખતે વ્યક્તિ મારી સામે કે કેમરા સામે જોતી હોય તો મને એનો વાંધો નથી.

કેવળ દશ્યકળાકેન્દ્રી સર્જકોની છબીઓના આ પ્રદર્શનમાં અને તેના કેટલોગમાં ત્રાણ-ચાર પેટીના કળાકારોને જ્યોતિભાઈએ નોખા નોખા સ્થળે ને સમયે વૈવિધ્યપૂર્ણ રીતે જીવ્યા છે. સમગ્ર પ્રદર્શનને જોતાં છબીકાર તરીકેની તેમની સંવેદનશીલ દસ્તિનો ભાવકોને પરિચય સાંપડે છે. મકબૂલ ફિદા હુસેન, એન. એસ. બેન્ડે, ગુલામમોહમ્મદ શેખ, બાળકૃષ્ણ પટેલ, ડિશોર પારેખ, જેરામ પટેલ, જે. સ્વામીનાથન્ન, ભૂપેન ખખ્ખર આદિની તસવીરો જોતાં વાત વધુ સ્પષ્ટ થશે.

જ્યોતિ ભાડે ૧૮૬૩માં ૨૮ વર્ષની વયે અમેરિકાની એક જ્ઞાતીતી સંસ્થામાં કળાના વિશેષ અભ્યાસ માટે અમેરિકા જવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. તે માટેના ઈન્ટરવ્યુ સમયે એમનાં વિવિધ કામો પ્રદર્શિત થયાં હતાં. ત્યારે ઈન્ટરવ્યુ લેનાર એક સજજને એવી નોંધ કરી કષ્ટું કે ‘તમારી પેલી પ્રિન્ટમાં આવતી બિલાડી અને તેનું બચ્યું પિકાસોની નકલ છે એ વિશે...’ ક્ષણનાય વિલંબ વિના જ્યોતિ ભાડે ખચકાયા વિના ઉત્તર આપ્યો : ‘હા, ચોક્કસ, આ એક પ્રકારની નકલ છે, પણ તે પિકાસોની નથી. આ પ્રિન્ટમાં મારી સૂજ પ્રમાણે જેમની રેખાઓમાં મેં જે થોડો જરૂરી ફરજાર કર્યો છે તે સૌરાષ્ટ્રના દરિયાદિનારાની નજીકના ગામડાના બેડૂતની અભણ સ્ત્રી છે.

આ બહેને પોતાની ઝુંપડીની લીંત પર કરેલું રેખાંકન મને જોવા મળ્યું, મને ગમ્યું, તેનો વિનિયોગ આ પ્રિન્ટમાં કર્યો છે. જેણો પિકાસો, ફાન્સ, આફિકા કે ક્યૂબિઝમ જેવા શબ્દો સાંભળ્યા પણ નથી. તમે જે રેખાઓને પિકાસોની નકલ કરી, તેની હું કદર કરું છું, પરંતુ ખરેખર તો આ વાત દયનીય છે. આપણી દેશી પરંપરાઓમાં શું શું



ભર્યું પડ્યું છે તેની આપણને કલ્પના જ નથી. આનું એક કારણ એ છે કે ભજોલા લોકોની અલમારી પર રહેલાં પુસ્તકોમાં આ બધું મળતું નથી.' જ્યોતિ ભણે નમતા સાથે મક્કમતાથી જે ઉત્તર આપ્યો એ તેમના સ્વભાવની લાક્ષણિકતા હતી અને આજે પણ છે. આ સ્પષ્ટ ઉત્તર પછી પણ એમને સ્કોલરશિપ મળી અને તેઓ અમેરિકા જઈ શક્યા !

ચિત્રસર્જન દરમિયાન જ્યોતિ ભણે છાપ-ચિત્રો ને છબીકળા તરફ આકષ્યિયા. તેમણે સિલ્કસ્ક્રીન, લિનોકટ, વૂડકટ, લિથોગ્રાફ જેવી વિવિધ છાપ-પદ્ધતિઓ અપનાવીને ઉત્તમ કળાકૃતિઓ સર્જ છે. તેમનાં છાપ-ચિત્રોમાં 'દીવા-શ્રેષ્ઠી', 'પોપટ અને સ્ત્રી ગુચ્છ', 'અમિત પણ્ડિત', 'ચહેરો', 'ભૂરી માખી', 'ભુલાયેલી કષા', 'ધારાનો આરંભ', 'સ્ટીલલાઈફ', 'કળાકાર તરીકે હું', 'ફોર એવર ટુગેધર'માં પ્રગટેલી સર્જકતા અને સજજતાની પ્રશંસા લેખો રૂપે, સમ્માન રૂપે દેશ-વિદેશમાં થઈ છે.

જ્યોતિ ભણે ૧૮૫૪માં લઘુચિત્રોની અભિવ્યક્તિના અંશો સાથે નિજ કલ્પના મેળવીને 'કૃષ્ણાલીલા' ચિત્ર કર્યું, જેને રાષ્ટ્રપતિનું સુવર્ણપદક પ્રાપ્ત થયું ત્યારથી તેમની વિવિધ કળાઓને સ્વીકૃતિ મળતી રહી છે. ૧૮૬૦ની આસપાસ જ્યોતિ ભણે કરેલાં દીવાશ્રેષ્ઠીનાં ચિત્રોને રસિકો અને તજુજ્ઞોએ ઉમળકાથી વધાવ્યા છે. દીવાઓના વિવિધ આકારો-પ્રકારો સાથે, ચિમનીઓના કાચના ગોળાઓ સાથે સ્ત્રી-પુરુષોનાં અંગોનાં સૂચનો જોડીને નૂતન અને વિલક્ષણ દર્શાનુભવ તેમણે પ્રગટાવ્યો છે. સ્ટીલલાઈફ ગુચ્છનાં કેટલાંક ચિત્રોમાં જુદી જુદી રીતે રંગ-રેખાની સજીવતા માણી શકાય છે. કેટલાંક ચિત્રોનાં આયોજનોમાં ઢાંચાનો ભાવ પણ પ્રગટ્યો છે.

જ્યોતિભાઈએ આજ સુધીમાં વૈવિધ્યપૂર્ણ અનેક છબીઓ કિલક કરી છે. એમણે લોકકળાના દસ્તાવેજકરણના ભાર વિના પોતાને ઉચિત લાગ્યું એ રીતે તસવીરો લીધી છે. છેલ્લાં વર્ષોમાં કળાના ઈતિહાસકારોને તેમજ કળાકારોને આ કામની મહત્ત્વા સમજાઈ છે. કળાકૃતિઓના સંગ્રહક અનિલ રેલિયાએ લોકકળાની છબીઓનો એક સંપુર્ત તથા છબીકાર વિવેક દેસાઈએ આતમસૂજથી તસવીરોની જોડ શોધીને 'ધ ઈનર આઈ એન્ડ આઉટર આઈ' નામના રસમદ ગ્રંથમાં કેટલીક બોલતી તસવીરો દ્વારા ઘણું કહી દીધું છે. તળાવકિનારે નહાતી સ્ત્રી, ગામડામાં પોતાના અંગણામાં નીચું જોઈ સુશોભન કરતી સ્ત્રી અને છાપરે નળિયાં પર ઠાઠથી ડેક ઊંચી કરી ઉભેલો મોર', પિપૂરી વગાડતાં મસ્તીથી ચાલતાં બાળકો, 'સુશોભનમાં તહ્વીન બાલિકા, મા અને દાદી', 'ઝુંપીની અંદરની માટીની દીવાલ પરનું સુશોભન', કોશારકની એક કોઢની બદાર બેઠેલાં ને નિર્દ્દેખ હાસ્ય વેરતાં ડેશીમા', 'કવાંટનાં સાતેક બાળકો, કેમેરાની સામે શરમ-સંકોચથી જુદી જુદી મુદ્રામાં બેઠેલાં ને એકબીજાની પાછળ સંતાતાં બાળકો', 'પાંચિમ બંગાળની કોઈ ઝુંપિયામાં અંદરની દીવાલ પર લટકતો ચાચીનો ઝૂંદો, જીત પર લટકતા ફાનસની મેશથી પડેલું કાળું ધાંબું, ભાવથી ચીતરેલી દુગર્માતાની આંખો અને ફૂલ', 'દુર્ગા માતાનું રેખાંકન કરતાં ડેશીમા' - આ સર્વ છબીઓને માણીએ છીએ ત્યારે આપણને સમજાય છે કે છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં આપણે કેટકેટલું ગુમાવ્યું છે.

જ્યોતિભાઈનાં પત્ની અને સિરમિકનાં જાણીતાં કળાકાર જ્યોતસા ભહે પહેલી જ વાર એમનાં લગ્નની અને તે પૂર્વની કરેલી રસપ્રદ વાતોમાંથી થોડીક વાત કરું... ‘મારા પિતાજીનું અવસાન યુવાનીમાં થયું હતું. મારા કાકાને ચિત્રકળામાં રસ હતો એટલે એક વાર મને લઈને મુંબઈની જહાંગીર આર્ટ ગેલરીમાં ગયા. ત્યારે હું સ્કૂલમાં ભણતી હતી. એ પ્રદર્શનમાં જ્યોતિનું એક મોટું ચિત્ર હતું, જ્યોતિ ભાવનગરમાં જન્મેલા ને મોટા થયેલા ને શાળામાં ભણેલા. કાકાએ જ્યોતિનો ને બીજા કળાકારોનો પરિચય કરાવ્યો. મેં વંદન કર્યા. બસ એટનું જ.

એક વર્ષ મુંબઈની જે. જે. સ્કૂલમાં ભજ્યા પછી કાકાના આગ્રહથી વડોદરાની ફાઈન આર્ટ્સ કોલેજમાં એડમિશન લીધું. ઘરમાં હોલા મચી ગઈ. તેમ છતાં મને મોકલવામાં આવી. વડોદરા રહી અને ભજ્યી. શરૂઆતમાં ચાર વર્ષ તો જ્યોતિ સાથે ‘કેમ છો ? મજામાં’—થી આગળ કોઈ વાત ચાલી નહીં, પણ જ્યોતિ મને ગમવા માંડ્યા હતા. તેઓ હેન્ડસમ હતા અને કળાકાર પણ. મેં મારા ઘરમાં કહું, ‘મને આ છોકરો ગમે છે.’ એ દરમિયાન જ્યોતિ સ્કોલરશિપ મળતાં અમેરિકા પહોંચ્યા. મારા ઘરમાં બધાંને મારી પસંદગીની ખબર પરી હતી. આ દિવસોમાં જ્યોતિના પિતાજી એમને હરિજનની છોકરી સાથે લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કરતા હતા. જ્યોતિએ પિતાજીને સ્પષ્ટ રીતે કહું કે મને તમે કહો છો એવી છોકરી મળે અને ગમે તો લગ્ન કરું, પણ સિદ્ધાંત તરીકે નહીં.

મોટાકાકાએ મને કહું, ‘તું પણ અમેરિકા જા. અને એમને જાણ કર કે હું આવું છું. ત્યાં લગ્ન કરી લો.’ મારા પહોંચ્યાના થોડા દિવસમાં જ અભાગીજ આવવાની હતી. મારી માએ મને કહું હતું, ‘અભાગીજ આવે છે એટલે બીજા કોઈ મુરતની જરૂર નથી. તમે તે દિવસે લગ્ન કરી લેજો.’ હું અમેરિકા પહોંચ્યો. અમે પ્રયત્ન કરીને સાટીનાં કાપડ સાડી માટે શોધ્યું. જ્યોતિએ આખી રાત જાગીને લાલ બોર્ડવાળી સાડી તૈયાર કરી. અને અમે આનંદથી પરણ્યાં. એની મજા કંઈ ઓર હતી.

જ્યોતિ ભહેને ચિત્રકાર, છાપસર્જક અને છબીકાર તરીકેની કારડિંડી દરમિયાન ઘણાં સંભાનો મળ્યાં છે, જેમ કે રાખ્યપતિ સુવર્ણચંદ્રક, નવી દિલ્હી; લલિતકળા અકાદમીનો નેશનલ એવોડ; ગૌરવ પુરસ્કાર; લલિતકળા અકાદમી, ગાંધીનગર; પ્રથમ પારિતોષિક, પોસ્ટલ ટિકિટ માટે, નવી દિલ્હી; પ્રથમ પારિતોષિક, ગ્રાફિક પ્રિન્ટ, લલિતકળા અકાદમી, ન્યૂ દિલ્હી; રૌષ્યચંદ્રક, બોમ્બે આર્ટ સોસાયટી, મુંબઈ; કાંસ્ય ચંદ્રક, નિકોન વિશ્વસ્પર્ધા, જાપાન; સુવર્ણચંદ્રક, આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રિન્ટ, બિનાલે, ઈટલી; ટોપ પ્રાઇઝ, વિશ્વ છબીસ્પર્ધા, જર્મની; ગ્રાન્ડ પ્રિક્સ, તેરમી વાર્ષિક છબીસ્પર્ધા, જાપાન; માનદ ડિ.લિટ્, રવીન્દ્રભારતી યુનિવર્સિટી, કોલકાતા અને અન્ય.

વડોદરાને પોતાની કર્મભૂમિ બનાવી દેશ અને દુનિયામાં ચિત્રકાર, છાપસર્જક અને છબીકાર તરીકે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર જ્યોતિ ભહેને પઢ્યાખણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સવ્યસાચી સારસ્વત એવોડ જાહેર થયો છે તેનાં વધામકાં.

- જ્યેદ્વ શુક્લ



લદાખમાં ચીનની ઘૂસણાખોરી

વિશ્વનાં કેટલાંક ખૂબસુરત અને સૌંદર્યમદ્યાં સ્થાનોમાંનું એક છે લેહ-લદાખ. ખૂબ ઊંચી પહાડી વચ્ચે વસેલા આ પ્રદેશનો અન્ય રાજ્યોની સમકક્ષ આર્થિક વિકાસ થાય તેની મથામજા ચાલુ છે ત્યારે લદાખના પૂર્વ હિસ્સામાં ૧૫-૧૬ જૂનના દિવસે ભારત-ચીન વચ્ચે હિંસક સંઘર્ષ ઉભો થયો છે. ત્યાંના ગલવાન ખીજાવિસ્તારમાં બંને દેશો વચ્ચે હિંસક અથડામજો થઈ. વીસ ભારતીય જવાનો અને બિહાર રેજિમેન્ટની ૧૬મી બટાલિયનના કમાન્ડિંગ ઓફિસર કર્નલ સંતોષ બાબુ વીરગતિને પામ્યા.

આ સંઘર્ષ કેમ અને શાથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવા કેટલીક અન્ય વિગતોને સમજવી જોઈશે. ચીન જેવો મહાકાય દેશ પોતાની ભૂમિથી સંતુષ્ટ નથી. બીજાના પ્રદેશો ઓળખવી લેવાની તેની જૂની ટેવ છે. ભારતના અકસાઈ ચીન વિસ્તારને ગળી ગયાથી તેને સંતોષ નથી. તિબેટને સાવ સહેલાઈથી એણે ગળે ઉતારી દીખું છે. ભારતના અરુણાચલ પ્રદેશ (જૂનો નેફા વિસ્તાર) પર તેનો ડોળો છે. સાથે સાથે ગલવાન ખીજા કે ડોકલામ વિસ્તાર પર તે પંજો ફેલાવવાની અજમાયશ કરતું રહે છે. પડોશી દેશના આ પ્રયાસો બાબતે ભારત સાવધ બન્યું છે. દુનિયામાં ચોથા ક્રમે આવતું ભારતનું લશ્કર તેની બેનમૂન જવાંમર્દીમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે.

લશ્કરને તેની ફરજો પૂરી કાર્યક્રમતાથી બજાવવા યુદ્ધની સામગ્રી અને સાધનસજ્જતા જોઈએ. આ સાધનસજ્જતાની મહત્વની જરૂરિયાત એ છે કે ચીજવસ્તુઓ લાવવા-લઈ જવાના માર્ગો અકબંધ હોય. ભારતનું બોર્ડર રોડ ઓર્ગનાઇઝેશન - સીમા માર્ગ સંગઠન દેશના સરહદી અને પહાડી વિસ્તારોમાં સૈન્યની સવલતો વધારવા અફલાતૂન કક્ષાના માર્ગો તૈયાર કરી રહ્યું છે. આ સંગઠન ડેટન ભારત અહીં લદાખ વિસ્તારમાં ૨૫૫ કિમી. લાંબો માર્ગ તૈયાર કરી રહ્યું છે જે દ્રાભુક્થી લઈને શ્યોક ખીજ થઈને દૌલત બેગ ઓલ્ડી સુધી પહોંચે છે. લદાખનો આ પૂર્વ છેડો છે જ્યાં સાથે ગલવાન ખીજ અને મેંગોગ સરોવરના વિસ્તારો આવેલા છે. ભારતનું આ લાંબા માર્ગોનું નેટવર્ક, વિશેષ સરહદી વિસ્તારોમાં પ્રસરતું નેટવર્ક ચીનને ઉડિ ઉડિ ખટકે છે. આપણે આ માર્ગો લશ્કરની સુવિધા માટે ઝટપટ તૈયાર કરી લેવા ઉત્સુક છીએ. એથી ઉપરોક્ત માર્ગ ૨૦૨૦ના અંત સુધીમાં પૂરો થાય એવું ભારતનું લક્ષ્યાંક છે. ચીનને આ કામ પૂરું ન થાય તેમાં રસ છે, કારણ આ માર્ગ બની જાય તો પેટ્રોલિંગ, સામાનની અને સૈન્યની હેરફેર સતત થતી રહે. આ કામમાં રૂકાવટ ઉભો કરવા સાથે ચપટી-મૂઠી પ્રદેશો અંચ્યા લેવાના ઈરાદા સાથે ચીને લદાખ વિસ્તારમાં સંઘર્ષ ઉભો કર્યો છે. વળી ચીન પોતે જે 'રેશમ માર્ગ' તૈયાર કરી રહ્યું છે તેમાં કોઈ હરીફ ઉભો થાય તેને પહેલેથી જ રોકવો સારો ને ! આથી એપ્રિલ મહિનાથી જ તેણે સૈનિકો ખડકી દેવાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. આથી ગલવાન ખીજ વિસ્તારોમાં ઘૂસણાખોરી કરી તેણે

પોતાની રીતે અવરોધ ઊભો કરી દીધો. જેને દૂર કરતાં થોડાં વર્ષો વિતી જાય. સમજૂતી હેઠળના આ વિસ્તારમાં કોઈ પણ જાતના ફાયરિંગ વગર ભારતના ૨૦ જવાનો શહીદ થયા અને ચીનના ૪૩ જવાનો માર્યા ગયા. ૧૯૭૭માં સિક્કિમમાં નાથુલા ખાતે અને ૧૯૭૫માં તુલંગ ખાતે આવા સંઘર્ષો થયા હતા.

ચીનનો ડેળો ગલવાન નદી અને ખીણ પર છે. ઐતિહાસિક રીતે સ્થાનિક પ્રવાસી અને હિમાલયના ભોમિયા ગુલામ રસૂલ ગલવાને ૧૮મી સદીમાં બ્રિટિશરો સાથે રહીને આ વિસ્તારનું ખેડાણ કર્યું હતું. ૮૦ કિમી. લાંબી આ ગલવાન નદી અક્સાઈ ચીન (ચીનના કબજા હેઠળનું કાશ્મીર) વિસ્તારમાંથી નીકળી ગલવાન ખીણ પાસેની શ્યોક નદીને મળે છે. ત્યાંથી વાસ્તવિક અંકુશ રેખા (Line of Actual Control) પસાર થાય છે. આ બધા ઓછા દશ્યમાન રહેલા વિસ્તારો નવા તૈયાર થતા માર્ગની કારણે પૂરા દશ્યમાન બને તેમજ રોજિંદી કાયમી અવરજવરના માર્ગ બને તો તેમાં ચીનને ધાંશું ધાંશું જોખમ દેખાઈ રહ્યું છે. ભારતને સરહદી વિસ્તારોમાં પાકા માર્ગનું નેટવર્ક બાંધતા અટકાવવાનો આ પેંતરો છે.

ધર્ષણની આ પરિસ્થિતિમાં વિશ્વમિદ્યા ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધની શક્યતાઓ જોઈ રહ્યું છે. તેમાં કંઈક વજૂદ છે, કારણ કે ચીન કહુર સામ્યવાદી દેશ છે. અન્ય કોઈ પણ રાજકીય પક્ષોનું અસ્તિત્વ ત્યાં નથી. તાઈવાન ચીનના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યા વિના તેને તે લાલચીનનો ભૂ-ભાગ માની લેવાનો દાવો કરી રહ્યું છે. ખુદની સત્તા જમાવવાનો ને વિસ્તારવાનો તેને અનહદ શોખ છે તેમજ તે માટે તે રઘવાટિયું પણ બનવા તૈયાર છે. આથી જ ટાઈનામેન ચોકમાં ખુદના દેશના યુવાનોને-વિદ્યાર્થીઓને કચડી નાંખતાં તેને કોઈ અરેચાટી નહોતી થઈ. વળી આ બાબતે દેશમાં કોઈ ઊહાપોહ ન થાય તેની તકેદારી પણ રાખેલી. હાલના ચીનમાં પ્રજાકીય અંજંપો વ્યાપક છે. હોંગકોંગ અશાંત છે. ઉર્ધ્વર મુસ્લિમોની સમસ્યા માથાના દુખાવા રૂપ બની છે. કોરોના વાઈરસનો વધતો વ્યાપ પ્રજાને અશાંત રાખે છે. આવા વિવિધ અંજંપામાં પ્રજાકીય ઊહાપોહને શાંત કરવા સરહદી સંઘર્ષો ઊભા કરીને પ્રજાના ધ્યાનને તે અન્યત્ર વાળવા ઈથ્યે છે.

એશિયાના એક મોટા દેશ તરીકે તે તેના અર્થાંત્રને મજબૂત રાખવા લાખ કોશિશો કરી રહ્યું છે. રાજકીય અને આર્થિક મજબૂતીના ભાગ રૂપે તેણે વિસ્તારવાદી નીતિ અપનાવી છે. અક્સાઈ ચીન વિસ્તારને ગળી જઈને કમશઃ ભારતના અરુણાચલ પ્રદેશ (જુનો નોર્થ ઈસ્ટ ફન્ટ્યુર એજન્સી - NEFA વિસ્તાર) પર તેની નજર છે. નાથુલા સીમા પછી ડેકલામ અને તે પછી ગલવાન ખીણ - સુધી તે નજર દોડાવી રહ્યું છે. તેની આ કોશિશો ચીનના વિસ્તારવાદી માનસને છતું કરે છે. દક્ષિણ ચીની સમુદ્રમાં દરિયાનું પુરાણ કરીને નવો ટાપુ ઊભો કરવાના પ્રયાસો તેની મેલી વિસ્તારવાદી નીતિને ઉધારી પાડે છે. વીસમી સદીમાં આથમેલી બ્રિટિશ સત્તા, એકવીસમી સદીમાંનો વિશ્વ નેતૃત્વનો શ્રૂત્યાવકાશ અને અપરિપક્વ અમેરિકી નેતૃત્વ વચ્ચાણે ચીન ખુદને વિશ્વનેતા બનવાની દિશામાં આગળ લઈ જવા ચાહે છે. ચીન આ નીતિ હેઠળ નાના દેશોને પ્રારંભે આર્થિક મદદના નામે ભારે નાશકીય લોન આપીને ખુશ કરે છે. નાણાં પાછાં ન આપી શકતા દેશોના ઉપજાઉ વિસ્તારો પોતાને નામે કરીને સભ્ય દેખાતી ધૂસણખોરી કરી

(અનુસંધાન ૧૪મા પાને)



મોબાઈલ દ્વારા શિક્ષણની સમસ્યા

કોરોના મહામારીને હિસાબે માર્ય મહિનાથી શિક્ષણસંસ્થાઓ બંધ છે. સામાન્ય રીતે મે મહિનો વેકેશનનો હોય છે અને જૂન મહિનામાં શાળા-કોલેજોમાં શિક્ષણ શરૂ થઈ જતું હોય છે. જૂન મહિનો પૂરો થવા આવ્યો છતાં શાળા-કોલેજ શરૂ કરવાના દરવાજા મહામારીને કારણે બંધ છે.

શિક્ષણની ચિંતા કરનારા વિકલ્પ તરીકે શાળામાં મોબાઈલ દ્વારા શિક્ષણ આપવાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે એ કેટલું કારગત નીવડશે એ તો ભવિષ્ય જણાવશે, પરંતુ અત્યારે જે મુશ્કેલીઓ આવી રહી છે તે પણ જરા વિચાર માંગી લે તેવી છે. દાહોદથી લઈને દ્વારકા અને આહવાથી લઈને અંબાજ સુધીમાં કેટલી સરકારી શાળાઓ આવું શિક્ષણ આપવા સક્ષમ હશે ?

શાળાઓ તો ઠીક કેટલાં કુટુંબ મોબાઈલ સેવાનો ઉપયોગ આર્થિક દંસ્થિએ કરી શકવા સક્ષમ હશે ? પૂર્વની આદિવાસી પણી કે પદ્ધતિમના સાગરકાંઠાના વિસ્તારમાં કેટલા લોકો આ માટે માનસિક રીતે તૈયાર હોવા છતાં આર્થિક બોજ સહન કરી શકે એવા હશે ?

એક તો ત્રણ-ચાર મહિનાથી કામકાજ મળતું નથી. આર્થિક હાડમારી સામાન્ય લોકો ભોગવી રહ્યા છે ત્યારે એક ઘરમાં ત્રણ કે ચાર ભજાનારા હોય તો દરેકને માટે મોબાઈલ લેવાનું ગરું દરેક મા-બાપનું હોતું નથી અને એક મોબાઈલ હોય તો એનો ઉપયોગ કોણ કરે તેની વિટંબક્ષા જોવા મળે છે. એમાં કમ્પ્યુટર વસાવવાની તો વાત જ ક્યાં કરવી ? ધારો કે પેટે પાટા બાંધીને મોબાઈલ તો લીધો; શીખવા માટેની એપ પણ એમાં ડાઉનલોડ કરી. પણ ઘરમાંથી કોણ એ મોબાઈલથી ભણે ? આ શિક્ષણની એપની મર્યાદા એ છે કે એક મોબાઈલમાં એક જ વિદ્યાર્થી રજિસ્ટર થઈ શકે છે. આથી ઘરમાંનો બીજો વિદ્યાર્થી એના દ્વારા શિક્ષણ મેળવી શકતો નથી. એ મોબાઈલ ચાલુ રાખવાનો કે તેના ઇન્ટરનેટની વ્યવસ્થા માટેના ખર્યની વાત તો હજ આપણે ધ્યાન પર લેતા જ નથી.

જૂન મહિનામાં ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં શિક્ષકોને જે અનુભવ થઈ રહ્યા છે એની આ હડીકત છે. ખાસ કરીને પછાત વિસ્તાર સરકારી શાળાઓમાં એપ ફેલાવાને લીધે વિદ્યાર્થીઓએ આવવાનું બંધ કર્યું છે. શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓના ઘરે જઈને માહિતી તથા યોગ્ય સૂચનાઓ આપે છે. કુટુંબમાં બે ભાઈઓ સાથે જ રહે છે. એમાંદ દરેકનાં બે સંતાનો જુદાં જુદાં ધોરણમાં ભણે છે. ગીજા, પાંચમા, છઢા અને સાતમા ધોરણમાં ભજાતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ઘરમાં માંડ એક મોબાઈલ લાવી શકાયો છે. શિક્ષક ઘરે આવ્યા આથી આખું ઘર ઉત્સાહથી બાળકોની કેળવણી માટે આગળ આવ્યું. મોબાઈલમાં એપ નાખવામાં આવી. એક જણ ‘રજિસ્ટર’ થઈ શક્યો. બીજાને માટે એમાં કાર્ય કરવા માટે નોંધ/રજિસ્ટ્રેશન થઈ શકે તેમ નહોતું. હવે ? સરવાળે શિક્ષણમાં હજ આપણે ત્યાં કુટુંબની આર્થિક પરિસ્થિતિના પરિણામે આ પ્રકારનું શિક્ષણ સરળ નથી.

આપણે ઉત્સાહમાં આવી ‘એપ’ શરૂ કરી દઈએ છીએ પણ એના ગુણાદોષ પહેલાં ચકાસી લેતા નથી. ભવે એકાદ મહિનો મોહું થાય પણ દરેક વિદ્યાર્થીને તેનો અલગ નંબર આપીને એક જ એપમાં દરેક જગ્યા પોતાનું કાર્ય કરી શકે એ કરવું જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીનો નંબર હશે એટલે તેની શાળાના શિક્ષકને પણ તેણે કેટલું કાર્ય કર્યું છે; તેની જગ્યા થઈ શકે.

હવે ત્યારબાદ બીજો સવાલ એ આવે છે કે ઘરમાં કોણ કેટલા સમય માટે મોબાઇલ પોતાના હાથમાં રાખે? ચાર સંતાનોમાંથી કોણ તેનો ઉપયોગ પહેલાં કરે? ધારો કે દરેકને એ માટે જુદા સમય ફાળવી દઈએ; પરંતુ વિદ્યાર્થીએ નિશ્ચિત સમયમાં જે ગૃહકાર્ય કરવાનું છે તે થઈ શકે?

શહેરી વિસ્તારની વાત કરીએ તો માતા-પિતા નોકરીએ જાય, શાળા બંધ હોવાથી ઘરમાં સંતાન એકલું હોય; તે ટેલિવિઝન અથવા મોબાઇલથી શિક્ષણ કર્દ રીતે મેળવશે? એક તરફ બાળકોને મોબાઇલનાં હાનિકારક વિડિરણોથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન થતો હોય ત્યારે મોબાઇલ-શિક્ષણ કેવી રીતે કારગત પરિણામલક્ષી બની શકે એ સવાલ છે.

આજે આપણે બુનિયાદી તાલીમ વીસરી રહ્યા છીએ ! લોકશાળાઓ પણ ગણીગાંઠી રહ્યી છે. એમને પણ શિક્ષણ વિભાગના પરિપત્રોના પરિણામે પુસ્તક તરફ નજર કરવી પડે છે. પાઠ્યપુસ્તક તો જે તે બાબત શીખવવા માટે માત્ર નિર્દેશ કરે છે. આજે એ વાત વિસરાઈ ગઈ છે. એની જગ્યાએ પુસ્તકનું ગોખણિયું જ્ઞાન આપણે બાળકોને આપી રહ્યા છીએ. આજનું શિક્ષણ માત્ર પરીક્ષાના લોખન પૂરતું જ મર્યાદિત બની ગયું છે.

આજે તો હુન્નરઉંઘોગો માટે ફોજ તૈયાર કરવાની તાતી જરૂર છે. વિદ્યાર્થી પોતે વસ્તુ બનાવતાં શીખશે ત્યારે તેનામાં આત્મવિશ્વાસ આવશે. તે આત્મનિર્ભર બનવા તરફ એક ઉગલું આગળ વધશે. પ્રાથમિક ઔદ્ઘોગિક સંસ્થાઓની ક્ષમતા વધારવાની જરૂર છે. એમાં અનેક હુન્નરની તાલીમ આપવામાં આવે છે. પરંતુ તેના પ્રત્યે લોકોનો અભિગમ કેળવાય તે જરૂરી છે.

આજે શાળા-મહાશાળાઓમાં શું શીખવવામાં આવે છે ? પાઠ્યપુસ્તકોમાં આપેલી વિગત સિવાય; એટલી જ માહિતી સિવાય પરીક્ષામાં બીજું કશું કામ આવતું ન હોવાથી કેળવણીનો ક્ષય થઈ રહ્યો છે. શિક્ષણ-ભણતાર અને કેળવણીનો ભેદ સમજવાની તાતી જરૂર છે. વિજ્ઞાન ક્યાં ભણાવવામાં આવે છે ? વિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ ભણાવવામાં આવે છે. શિક્ષકોને નવું તૈયાર કરવું પડે એટલે અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરનારા શિક્ષકો પણ નવું ઉમેરતાં અચ્યકાય છે.

શાળાઓમાં કમ્પ્યુટર આપવામાં આવ્યાં. પરંતુ તેમાં સક્ષમ શિક્ષકોના અભાવે માત્ર ‘ટાઇપિસ્ટ’ જ તૈયાર થાય છે. કમ્પ્યુટરની નવી ભાષા કે નવા કાર્યક્રમો તૈયાર કરનારા માંડ દસથી પંદર ટકા છે, જેમાંથી દસ ટકા તો વિદેશી કંપનીઓ તગડો પગાર આપતી હોવાથી તેમને માટે કામ કરી રહ્યા છે.

જેમ શાળામાંથી કસરતનો અચ્યાનક લોપ થઈ ગયો તેમ પુસ્તકાલયો અને

પ્રયોગશાળાઓને પણ ઉંઘઈ લાગી ગઈ છે. પ્રાયોગિક પરીક્ષાનું મહત્વ સાવ ઘટાડી દેવામાં આવ્યું છે. પરિણામે વિદ્યાર્થી તેના પ્રત્યે બેદરકાર બની રહ્યો છે.

ત્રીજા ધોરણમાં ભાષાતી એક બાળનો અભિપ્રાય પણ જાણવા જેવો છે.

‘આ ટીવીમાં તો જરાય સારું ભાષાવત્તા નથી.’

જેને શીખવું જ છે એ તો દઢ નિશ્ચય સાથે શીખે જ છે. એને માટે ક્યાંય કોઈ બંધન નાતરરૂપ બનતાં નથી. પરંતુ જ્યારે પરાણે કોઈ બાબત આગ્રહપૂર્વક ભાષાવા માટે કહેવામાં આવે છે કે તે તમારે તો આ રીતે જ આ પદ્ધતિથી જ ભાષાવાનું છે ત્યારે એ વ્યક્તિનું મન ભાષાવામાંથી ઊઠી જાય છે.

વોટ્સએપ પર ફરતો સંદેશો પણ ઘણું કહી જાય છે.: શિક્ષક: તમારો બાબો ૧ થી ૧૦૦ એકડા બોલવાનું કહું તો ૪૫ પછી સીધું ૬૬ બોલે છે.’

વાલી : ‘મેં એને કેટલીયે વાર કહું કે ૪૫ પછી ૪૬ આવે...પણ તમે જ્યારે શિખવાડતા હતા ત્યારે ૪૫ પછી નેટવર્ક ગયું, અને ફરી આવ્યું ત્યારે તમે ૬૬ સુધી પહોંચ્યે ગયા હતા. એ તો હવે એમ જ કહે છે કે મારા સાહેબે આમ જ શિખવાડયું છે. અમારા સાહેબ કહે તે સાચ્યું.’

— ડિશોર પંડ્યા

(૧૧મા પાનાનું ચાલુ)

નાના દેશોમાં પગદંડો જમાવે છે. શ્રીલંકાનું હંબનટોટા બંદર તેની આવી વિસ્તારવાદી નીતિનો જ ભોગ બન્યું છે. નેપાળ, પાકિસ્તાનને ઉશ્કેરીને પોતાનું ક્રામ કઢાવી લે છે. એ જ રીતે બાંગ્લાદેશને પણ તે આર્થિક સહાય આપીને કંડાં કાપી આપવાની ફરજ પારી શકે છે. દક્ષિણ એશિયાના આ નાના દેશોને ચીનની આણમાં લઈને પણ ભારત પરની ભીસ વધારી દેવાનો ઈરાદો સેવે છે. આ ભીસને ચાતુરીથી નિવારવા માટે ભારતે તેની ડિપ્લોમેટિક ચેનલો મજબૂત કરવી પડશે. તે વિના વિદેશ સંબંધોમાં પ્રથમ હરોળમાં રહેવું મુશ્કેલ છે. આવી ભીસની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા તે ભારત પર માનસિક તણાવ ઊભો કરીને તેને ઢીલું-પોચું બનાવી દેવાની ગણતરી રાખે છે. આમ રાજકીય તણાવની સાથે માનસિક તણાવ પણ તે ઊભો કરીને મજબૂત પડોશીને હંફાવવા સક્રિય છે.

આ બધી બાબતોથી આગળ વધીને ચીને એક નવો માર્ગ ખોલ્યો છે. તિબેટ અને નેપાળ થકી હિમાલયમાંથી નીકળતી નદીઓ પર - તેના પાણી પર તેણે નજર ઠેરવેલી છે. ચીને બ્રહ્મપુર - જે નદી નહીં પણ નદ છે—ના અડવાથી વધુ જળપ્રવાહને ગોબીના રણ તરફ વાળ્યો છે. એ રીતે એ ગોબીના રણપ્રદેશને લીલુંછમ બનાવવા ચાહે છે. અહીં તેની વિસ્તારવાદી નીતિ આગળ વધીને ચાંચિયાગીરી બની જાય છે. આ આંબું આયોજન ઘણું ગુપ્ત છે અને તેનું અમલીકરણ પણ ગુપ્ત છે. બ્રહ્મપુર અને સિંહુને તે અન્ય દેશો માટે બારમાસી નદીઓમાંથી ચારમાસી નદીઓ બનાવી દેવાનો ઈરાદો ધરાવે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોની દાખિએ ચીન વિશ્વાસપાત્ર દેશોની યાદીમાં છેલ્લે નંબરે આવતો દેશ મનાય છે. તેમાં આવાં ઘણાં કારણો સામેલ છે. ભારતે તેનાથી હરહંમેશ સાવધ રહેવું પડશે.

— રક્ષા ભ. વ્યાસ

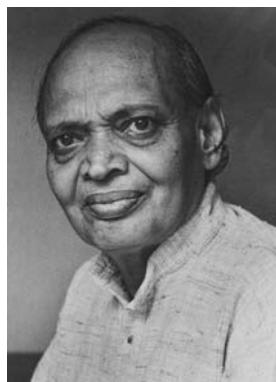


સુરેશ જોખીના જન્મશતાબ્દી વર્ષ

આજે સુરેશ જોખીના અકાળ મૃત્યુને પાંત્રીસેક વર્ષ થઈ ગયાં અને તેમના મૃત્યુના થોડા મહિનાઓમાં જ ઉમાશંકર જોશીનું મૃત્યુ થયું. હવે તો સુરેશ જોખીના જન્મને પણ સો વર્ષ થશે. ‘જટ ડાલોણી નાખો મન જળ થંભેલું’ કહેનારની વાત આ મહાન સર્જકે સાર્થક કરી બતાવી. આપણી સાહિત્યવિભાવનાઓ, આપણા સાહિત્યનો ઈતિહાસ. જીવન-જગત વિશેની માન્યતાઓ - આ બધામાં આમૂલ પરિવર્તન કરવાની અનિવાર્યતા આ સર્જકને વરતાઈ. બીજાઓ શું કહેશે - એની કશી ચિંતા કર્યા વિના તેઓ કુઠારઘાત કરતા રહ્યા. સાહિત્યનો વિચાર નવેસરથી કરવાની જાણે આપણને ફરજ પડી. પરંતુ જેની વિચારણા આવી હોય, જે પોતાના વિચારોનો પ્રસાર કરવા માગતા હોય તેને કોઈક પ્રકારના માધ્યમની - એટલે કે સામયિકની જરૂર પડ્યા વિના ન રહે, એટલે જુઓ કેટકેટલાં સામયિકો આપણી પાસે આવ્યાં. ‘સુધાસંધ’, ‘ફાલ્ગુની’, ‘વાણી’, ‘મનીપા’, ‘ક્ષિતિજ’, ‘સંપુર્ત’, ‘નવભારત’, ‘ઊહાપોછ’, ‘એતદ’, ‘સેતુ’; આ બધાં સામયિકોમાં મનીપા અને ક્ષિતિજ સૌથી વધારે પ્રભાવક પુરવાર થયાં.

જેવી રીતે બલવંતરાય ઢાકોર વિશ્વસાહિત્યના વારસાને આત્મસાતુ કરવાનો આગ્રહ રાખતા હતા તેવી રીતે સુરેશ જોખી પણ વિશ્વસાહિત્યને ગુજરાતમાં આણવા માગતા હતા. ઉમાશંકર જોશીની એક પંક્તિ છે - એ તે કેવો ગુજરાતી જે હોય કેવળ ગુજરાતી - સ્વતંત્રતા સુધી તો આપણે હુંલેનુંથી, તેના સાહિત્યથી વિશેષ પરિચિત હતા પણ હરિશ્ચન્દ્ર બહુ જેવાના આગમનથી આપણી દિશાઓ અસામાન્ય રીતે વિસ્તરી. સુરેશ જોખીએ યુરોપીય સાહિત્ય અને અમેરિકન સાહિત્યને ગુજરાતી ભાષામાં વિશેષ પ્રચલિત કર્યું. એ દેશોની સર્જનાત્મક કૃતિઓના અનુવાદ, સર્જકો વિશેના લેખો દ્વારા આપણને નવા નવા પ્રદેશો દેખાડવા માંડ્યા; આપણી રુચિના સીમાડાઓ વિસ્તરવા માંડ્યા.

સુરેશ જોખીના સાહિત્યવિશ્વ ઉપર કદાચ સૌથી વધારે પ્રભાવ રવીન્દ્રનાથ ઢાકુરનો પડ્યો. આ કવિવર ન હોત તો ‘જનાન્તિકે’ પ્રકારના નિબંધો ન લખાયા હોત. ગુજરાતીમાં લલિત નિબંધ બહુ પાછળથી - એટલે કે કાકસાહેબ કાલેલકરથી પ્રસ્થાપિત થયો. આજે કોઈ પણ ભાવક કાકસાહેબ અને સુરેશ જોખીના નિબંધોની



સુરેશ જોખી

(જ. ૩૦ મે ૧૯૨૧;
અ. ૬ સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૬)



તુલના કરશે તો તેને ઘ્યાલ આવશે કે 'જનાનિતિકે'ના નિબંધો આગળ વધે છે, હવે આપણી પંચેન્દ્રિયોની સંવેદના નિબંધજગતમાં પ્રવેશે છે અને એની સાથે સાથે નિબંધની આપણી પરંપરાગત માન્યતાઓ પણ બદલવા માંડે છે.

સુરેશ જોખીના સાહિત્યિક જીવનમાં એક બીજી ઘટના પણ બની. વડોદરામાં શ્રીમતી હંસાભાઈન મહેતાના વડપણ ડેઠન ફાઈન આર્ટ્સ ઇક્લટી સ્થપાઈ. આ સંસ્થામાં દેશભરના નામી કળાકારો આવ્યા, સુરેશ જોખીને ગુલામ મોહમ્મદ શેખ, જ્યોતિ ભટ્ટ, ભૂપેન ખખ્ખર જેવા કળાકારમિત્રોનો ગાડ પરિચય થયો. કળાજગતની વિશિષ્ટતાઓ આ મૈત્રીને કારણે તેમના અંતરે જગતમાં પ્રવેશી, સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રની સમાંતરે સૌંદર્યશાસ્ત્રની સંકુલતાઓ પણ વિશેષ સમજાવા માંડી.

પરંપરાગત ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા સામે તેમને અનેક વાંધા હતા. ઘણીબધી વાર્તાઓ ઘટનાની ચમત્કૃતિઓ વડે ટકી જવા માગતી હતી, એટલે સુરેશ જોખીએ સાવ જુદા પ્રકારની વાર્તાઓ લખવા માંડી. ટૂંકી વાર્તામાં તેમણે ઘટનાઝાસ કે ઘટનાના તિરોધાન પર સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રને અનુસરીને ભાર આય્યો, પણ દુર્ભાગ્યે આ પરિભાષાને બદલે 'ઘટનાલોપ' પરિભાષા ગુજરાતી વિવેચનમાં પ્રવેશી ગઈ અને સુરેશ જોખીને જે અભિપ્રેત ન હતું તે પ્રવેશી ગયું. તેમના કથાસાહિત્યની વિશિષ્ટતા અહીં સ્થળસંકોચને કારણે બતાવી શકાય એટલે માત્ર એક જ પંક્તિનું દિશાંત આપીએ - 'જે આંખમાં આંસુ બનવા જેટલું નિકટ આવે છે તે જ બીજી કણો આકાશનું તારા-નક્ષત્ર બનીને ચુમકે છે.'

સુરેશ જોખીએ પોતે જ કહ્યું છે કે મને કાવ્યસર્જન અને નાટ્યસર્જનથી જાંઓ સંતોષ નથી. પણ ગુજરાતી સર્જન અને વિવેચનની કિનિતિજો વિસ્તારવા માટે મોટા પાયા પર વિવેચનપ્રવૃત્તિ હાથ ધરી. મોટા મોટા સર્જકો - ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' જેવાની તેમને જે લાગી તે મર્યાદાઓ નિખાલસતાથી ચર્ચી. તેમની સામે આદર્શ બીજા મહાન, પ્રશિષ્ટ સર્જકોનો હતો.

ક્યારેક તેઓ વધુ પડતી શાલીનતા દાખલી બેસતા હતા. 'સેતુ' નિમિત્તે એક અનુવાદ પ્રગટ કરવા તેમની પાસે આવ્યો - અનુવાદ કાચો હતો, પાછો મોકલવા જેટલો સમય ન હતો એટલે તેમણે પોતે એ અનુવાદ નવેસરથી કર્યો અને પેલા સજજનના નામે જ પ્રગટ કર્યો.

વ્યવસાયજીવનમાં અનેક અસંતોષો હતા, છતાં જીવનનો મોટો ભાગ સામાન્ય વ્યાખ્યાતા તરીકે જ વિતાવ્યો, પણ ક્યાંય ફરિયાદ નહીં. બધી જ પરિસ્થિતિને હસતાં હસતાં સ્વીકારી લેવાનું તેમના સ્વભાવમાં હતું.

ફરી આ બંને જોખીઓને પ્રસન્ન કરે એવું વાતાવરણ આપણે સર્જાએ.

- શિરીષ પંચાલ



સાયબરસુરક્ષા (Cyber Security) અંગો જાગૃતિ

ઇન્ટરનેટ એ દુનિયાના વિવિધ નેટવર્કનું વિસ્તૃત જાળું છે અને એ સમાજની મૂળભૂત માળખાગત જરૂરિયાત બની ગયું છે. તેથા પ્રત્યાયન ઇન્ટરનેટ અથવા સંસ્થાના પોતાના ખાનગી નેટવર્ક પર થાય છે. ઇન્ટરનેટ આધારિત આર્થિક કે સામાજિક લેવડફેવડ કરતા સમાજને સાયબરસમાજ કહેવાય છે. ઇન્ટરનેટ તથા વાયરલેસ નેટવર્ક આધારિત પ્રણાલીઓ જેવી કે વાઈ-ફાઈ અથવા બ્લૂટૂથની મદદથી લોકો કમ્પ્યુટર જ નહીં પરંતુ મોબાઇલ ફોન, સ્માર્ટ ટીવી, તેમ જ સેન્સર આધારિત વિવિધ એકમોનો ઉપયોગ કરે છે તેમ જ યૂર્જર્સ તેની પર વિવિધ પ્રકારના વિનિયોગો અમલમાં મૂકે છે. ઘણા બધા વિનિયોગો કે મોબાઇલઅનેપ વિનામૂલ્યે ઉપલબ્ધ હોય છે અને તેથી લલચાઈને પણ યૂર્જર્સ તેને પોતાના એકમ પર અમલમાં મૂકી દે છે.

કમ્પ્યુટર તથા નેટવર્ક અથવા ઇન્ટરનેટના ભાગરૂપ તમામ એકમો જેવા કે હાઉફેર, સોફ્ટવેર, તેટા, પૂરી પાડવામાં આવતી તમામ ડિજિટલ સેવાઓ વગેરેને સુરક્ષિત રાખવાની પદ્ધતિને કમ્પ્યુટરસુરક્ષા કહેવામાં આવે છે. અત્યારના સમયમાં જ્યારે આ તમામ એકમો ઇન્ટરનેટ દ્વારા સાંકળી લેવામાં આવ્યા છે ત્યારે આપણે કમ્પ્યુટરસુરક્ષાને સ્થાને સાયબરસુરક્ષા કહીશું. અત્યારે કરોડોની સંખ્યામાં લોકો સાયબરસમાજમાં જોડાઈ ચૂક્યા છે પરંતુ પોતાના એકમો તેમ જ તેના પર રહેલા તેટાને સુરક્ષિત રાખવા માટે શું કાળજી લેવી જોઈએ તે અંગેની પ્રાથમિક કાળજી રાખતા નથી.

જેમ સમાજમાં વિવિધ પ્રકારના ગુના કે છેઠરપિંડી જોવા મળે છે તેમ સાયબરસમાજમાં પણ વિવિધ પ્રકારના ગુના તેમ જ છેઠરપિંડી જોવા મળે છે. કમ્પ્યુટર, મોબાઇલ ફોન તેમ જ વિવિધ ડિજિટલ એકમો પર હુમલા કરવા માટે તોફાની તત્વો - જેમને આપણે હેક્સ કહીશું - સતત સક્રિય જ રહે છે. આના કારણે સાયબરસમાજમાં તેટાની સુરક્ષા માટે નીચે મુજબના પ્રશ્નો જોવા મળે છે.

ટેટાની ચોરી : કમ્પ્યુટર તેમ જ મોબાઇલ ફોન જેવા એકમ પર વિવિધ વિનિયોગોને મૂકવામાં આવતા હોય છે. આ વિનિયોગો યૂર્જર્સને તેનું કામ તો પૂરું કરી આપે છે પરંતુ સાથે સાથે એકમમાં રહેલા તેટાને યૂર્જર્સની જાણ બહાર ઇન્ટરનેટના આધારે અન્ય કોઈ દૂરના સ્થળે આવેલા સર્વર પર મોકલી આપે છે. હવે વિચારી જુઓ કે યૂર્જરના અંગત અથવા આર્થિક ટેટાને આ રીતે તેની જાણ બહાર જ અન્ય સ્થાને મોકલી આપવામાં આવે તો તેના આધારે કેવાં કેવાં કોભાંડો કે છેઠરપિંડી થઈ શકે !

Wi-Fiનાં ભયસ્થાનો : સંસ્થાની અંદર કે જાહેર જગ્યાએ વિનામૂલ્યે Wi-Fiની સુવિધા ઉપલબ્ધ હોય છે અને તેની મદદથી ઇન્ટરનેટની તમામ સેવાઓનો ઉપયોગ કરી શકાતો હોય છે. Wi-Fi આધારિત મોટા ભાગનાં નેટવર્ક સુરક્ષિત નથી હોતાં અને તેના દ્વારા પ્રસારણ થતા તેટાનું તેના મૂળ સ્વરૂપે જ પ્રત્યાયન કરવામાં આવે છે. આવા જાહેર Wi-Fiની મદદથી આર્થિક કે અંગત લેવડફેવડ કરતી વખતે મોકલવામાં

આવતા ડેટાને જાગકાર અથવા ચાલાક યૂર્જર્સ જેને આપણે હેકર્સ કહીએ છીએ તે વાંચી શકે છે.

નેટવર્ક સ્પ્રિંગ : જાહેર તેમ જ જ્યાં મોટી સંખ્યામાં લોકો ઇન્ટરનેટ આધ્યારિત ડિજિટલ એકમોનો ઉપયોગ કરતા હોય છે, જેમ કે એરપોર્ટ, રૈલવે સ્ટેશનો તેમ જ ચાલતી ટ્રેનો, યુનિવર્સિટી કે કોલેજોના કેમ્પસ, મોલ, હોટલો, રહેઠાણો કે સોસાયટી વગેરે ત્યાં હેકર્સ પોતાના વાઈ-ફાઈ એક્સેસ એકમો મૂકી દે છે. તેનાં નામ પણ લલચામણાં કે છેતરામણાં રાખે છે, દા. ત. Free Wi-Fi કે Hotel Wi-Fi વગેરે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ મફતમાં ઇન્ટરનેટ જોડાણ મળતું હોય તો આવા વાઈ-ફાઈ એક્સેસ પોઈન્ટ સાથે પોતાનું મોબાઇલ એકમ જોડી દઈને, ઇન્ટરનેટનો ઉપયોગ કરતી હોય છે અને આર્થિક લેવડ-દેવડ શરૂ કરી દે છે. આવા સંજોગોમાં હેકર્સ પાસે નેટવર્કનો તમામ ડેટા આવતો હોવાથી જે તે વ્યક્તિની આઈડી અને તેનો પાસવર્ડ શોખવા માટે ટૂલ્સ ઉપયોગ કરી શકે છે. જો હેકર્સ સફળ થાય તો જે તે વ્યક્તિના વિવિધ ખાતામાં જઈને તે આર્થિક લેવડ-દેવડ પણ કરી શકે છે. વ્યક્તિને ખબર પણ ના પડે અને તેના બેન્કના ખાતામાં રકમ ઉધારવામાં આવી હોય અથવા તો તેના કેરિટ કાર્ડની મદદથી વિવિધ ખરીદી પણ થઈ ગઈ હોય.

ફિઝિંગએટેક : લોકોના મોબાઇલ ફોન તો સતત ચાલુ જ રહેતા હોય છે અને તેની પર વિવિધ જીતના સંદેશાઓ કે ઈ-મેઈલ આવતા હોય છે. મોબાઇલ ફોનના નાનકડા સ્ક્રીનના કારણે ઘણી વાર વ્યક્તિ સંદેશા કે ઈ-મેઈલ તેમ જ તેની લિન્કની યોગ્ય ચકાસણી કરવાને બદલે તેની પર ક્લિક કરી દે છે જેથી સંદેશા કે ઈ-મેઈલમાં સંતાપેલું કાર્ય મોબાઇલ ફોન પર સક્રિય થઈ જાય છે.

સ્પાયવેર : બહારના અજ્ઞાણ્યા લોકો તો સાયબર હુમલા કરતા જ હોય પણ સંસ્થા કે ઘરની અંદરની વ્યક્તિ પણ તમારા મોબાઇલ ફોન કે કમ્પ્યુટર પર સ્પાયવેરને મૂકી દે છે અને તમારી તમામ ડિજિટલ ગતિવિધિઓ જાણી શકે છે.

રેન્સમ્વેર : સાયબર ગુનાખોરો તમારા કમ્પ્યુટર કે એકમો પર રહેલા ડેટાને એવી રીતે એન્ક્રિપ્ટ કરી લે અને તેની પર પોતે જ ઉકેલી શકે તેવી માહિતી લખી નાંખે અને તમે પોતે તેવા ડેટાના માલિક હોવા છતાં તે ડેટાને વાંચી ના શકો. આવા ગુનેગારો તમારા જ એકમો પર રહેલા તમારા જ ડેટાને બંદી બનાવી લે અને તેમાંથી મુક્ત કરવા માટે રકમની કે અન્ય કોઈ પણ માંગણી મૂકી શકે. તમારે તેમાંથી મુક્ત થયું હોય તો કાં તો ગુનેગારની માંગણી સંતોષો અથવા તો તમારું એકમ ફરીથી રિસેટ તેમ જ રિફોર્મેટ કરીને બેકઅપ રાખેલો ડેટા ફરીથી મૂકો. આ કાર્ય કઠિન તો છે જ અને તમે જો ડેટાનો બરાબર તેમ જ નિયમિત બેકઅપ ના રાખ્યો હોય તો ?

ડેટાની સુરક્ષા શા માટે ? : આજે આપણે સહૃ - કંપનીઓ, સરકાર, સંસ્થાઓ તેમ જ વ્યક્તિઓ પોતાની અંગત માહિતીથી શરૂ કરીને ચીજાવસ્તુઓ કે સેવાઓના ખરીદ-વેચાણ સુધીની તમામ પ્રકારની આર્થિક લેવડ-દેવડ ધરાવતા ડેટા વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં ડિજિટલ સ્વરૂપે રાખવાનું પસંદ કરીએ છીએ. એ દિવસો પણ દૂર નથી જ્યારે લોકો પોતાના બિસ્સામાં રોકડ રકમ કે પાકીટ રાખવાને બદલે માત્ર ઇન્ટરનેટનું જોડાણ

ધરાવતું સાધન રાખીને બહાર નીકળવાનું પસંદ કરશે. કમ્પ્યુટર આધારિત વિનિયોગની મદદથી આપણો અનેક પ્રકારનાં ટ્રાન્ઝેક્શન કરીએ છીએ. આપણને એ પણ ખબર નથી હોતી કે આપણા તેટા ક્યાં અને કેવી રીતે સંગ્રહવામાં આવ્યા છે અને આપણા તેટા સુરક્ષિત છે કે નહીં. આ માટે કેટલાંક સરળ ઉદાહરણ લઈએ.

જો તમે અગાઉ જમીન ખરીદીને તમામ કાયદાકીય પ્રક્રિયા પૂરી કરી હોય અને તેને લગતા ૭/૧૨ ના ઉતારામાં માલિક તરીકે અત્યાર સુધી તમારું નામ હોય અને અચાનક તમને ખબર પડે કે હવે તેમાં તમારા નામના સ્થળને કોઈ અન્ય વ્યક્તિનું નામ આવી ગયું છે અને તમારી જમીન પચાવી પાડી છે તો તમારા મનમાં શું વિચારો આવે? યુનિવર્સિટીઓની ભૂતકાળમાં લેવાયેલી તમામ પરીક્ષાના રેકૉર્ડ તથા દરેક વિદ્યાર્થી માટે તૈયાર કરેલી માર્કશીર કે ગ્રેડશીર્ટમાં અયોગ્ય રીતે ચેડાં કે ફેરફાર તો નથી થયા ને? યુનિવર્સિટીના વહીવટકારોને આ અંગેની સંપૂર્ણ ખાતરી કેવી રીતે મળી શકે? તેટા કે રેકૉર્ડમાં અયોગ્ય રીતે થતા ફેરફારોને કાયમી ધોરણે કેવી રીતે અટકાવી શકાય? આ અંગેના ઉકેલની ચર્ચા કરતાં પહેલાં થોડીક પૂર્વભૂમિકા જરૂરી છે.

મોબાઇલએપ અથવા વેબસાઈટ દ્વારા ડિજિટલ સ્વરૂપે થઈ રહેલી આર્થિક લેવડટેવડ એટલી તો સરળ બની રહી છે કે લોકો તેની પાછળના તંત્ર વિશે વિસ્તારથી જાણવાને બધલે તેની પર વધુ ને વધુ ભરોસો રાખી રહ્યા છે. જોકે આ માટે ડિજિટલ પદ્ધતિઓ માટેના આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ઘડવામાં આવેલા કાયદા, ધારાધોરણો અને તે માટે સરકારે ચુસ્ત રીતે અમલમાં મૂકેલી કાયદાકીય જોગવાઈઓનું અગત્યનું પ્રદાન છે.

ડિજિટલ પદ્ધતિઓ હેઠળ નિર્માણ પામતા તેટા સ્થળ સ્વરૂપે જોઈ શકતા નથી. હાઈવેર તથા સોફ્ટવેરની મદદથી તૈયાર કરવામાં આવેલી એપ્લિકેશનનો ઉપયોગ કરીને લોકો જરૂરી જાણકારી મેળવી શકે છે. અહીં તમામ તેટા કાયમી ધોરણે સુરક્ષિત છે કે નહીં તે અંગે કોઈનેય પણ સહજ રીતે પ્રશ્ન તો થાય જ. ‘કમ્પ્યુટર તથા નેટવર્ક સિક્યોરિટી’ વિષયના વિવિધ સિદ્ધાંતોને આધારે તેટા તથા એપ્લિકેશનને સુરક્ષિત રાખવા માટેની અનેક પ્રગાલીઓ અમલમાં મુકાયેલી છે. છતાં, એમ જોવા મળે છે કે જમીન કે મકાનના મૂળ માલિકનું નામ સરકારી કાગળો કે દસ્તાવેજોમાંથી છેતરપણી કરીને બધલીને કોઈ બીજાના નામે નોંધાઈ જાય છે તે જ રીતે કમ્પ્યુટર તથા નેટવર્કમાં રહેલા મૂળ કે સાચા તેટાને બધલી શકાય છે અને લાંબા સમય સુધી તેની જાણ ન થાય તો મૂળ તેટા શું હતો તે શોધવું અત્યંત મુશ્કેલ બને.

ડિજિટલ અર્થતંત્રમાં આ તમામ પદ્ધતિઓ તેમ જ તેના ભાગરૂપ પ્રક્રિયાઓ સ્વયંસંચાલિત રીતે એકબીજા સાથે જોડાયેલી હોય છે, જેમ કે એરટિકિટનું બુકિંગ કરતી પ્રક્રિયાના અંતે તરત જ પેમેન્ટ માટેની પ્રક્રિયા અમલમાં મુકાઈ જાય છે જે નેટબેન્ટિક્સ અથવા ડેવિટ કે કેર્લિંગની મદદથી રકમ ચૂકવવાની કે મેળવવાની કિયા પૂરી કરે છે અને અંતે ટિકિટ ગ્રાહકને ડિજિટલ સ્વરૂપે મોકલી આપવામાં આવે છે.

ઉપર દર્શાવેલ મુદ્દાઓને આધારે જ કંપનીઓ હવે ચીફ તેટા ઓફિસર તથા ચીફ એનાલિટિક્સ ઓફિસર જેવી અગત્યની જવાબદારી માટે કુશળ કર્મચારીઓને નોકરીએ રાખે છે. (કમશઃ)



હું સાઈકલ કેમ શીખ્યો...

જગતમાં મહેષાં જેટલું – એમાંથી પત્તીનાં મહેષાં જેટલું અસરકારક શસ્ત્ર કદાચ બીજું એકેય નથી. તુલસીદાસ પત્તીનાં મહેષાંના માર્યા સાધુ થઈ ગયેલા. મધ્યકાળના રજપૂતો લડાઈમાંથી પીછેહાડ કરીને ઘેર જઈશું તો રજપૂતાણીનું મહેષાં સાંભળવું પડશે એના કરતાં અહીં લડાઈમાં ખપી જવું બહેતર છે, એમ માની હારીને ઘેર પાછા જવા કરતાં યુદ્ધના મેદાનમાં જ વીરગતિને પામવાનું પસંદ કરતાં. મારા જીવનમાં પણ પત્તીનાં મહેષાંએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે – અલબત્ત, લગ્ન પછીના પહેલા મહેષાંએ. એ પછી તો હું પત્તીનાં મહેષાં સાંભળવા ધીમે ધીમે ટેવાઈ ગયો છું. પણ લગ્ન પછીના પહેલા મહેષાંએ હું ખરેખર ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો. વાત આમ હતી : જીવનની પહેલી પચ્ચીસી પૂરી કરી ત્યાં સુધી મને સાઈકલ ચલાવતાં આવડતું ન હતું ! લગ્ન પછીનો બીજો કે ત્રીજો દિવસ હતો. લગ્નનો કસુંબલ કેફ અમારી બંનેની આંખોમાં ધૂંયાયેલો હતો. મારી પત્તીએ મને કહ્યું, ‘શાક જરા જલદી આવે એમ કરવું છે. તમે એમ કરો ને, ભરતભાઈની સાઈકલ લઈને જાઓ ને !’ હું હમેશાં સાચું જ બોલું છું એવું નથી, પણ ત્યારે કોણ જાણે કેમ મારાથી સાચું બોલાઈ ગયું : ‘મને સાઈકલ ચલાવતાં આવડતું નથી !’ ‘હે ! તમને સાઈકલ નથી આવડતી ?’ હું જાણે જગતનો સૌથી વધુ નકામો માણસ હોઉં એમ એ મારી સામે જોઈ રહી. હું છોભીલો પડી ગયો. તમે જ વિચાર કરો : નવોઢાનો આવો ઉપાવંભ કર્યો નવભર્તા સહી શકે ? ‘અરે સાઈકલ ચલાવવામાં તે શી મોટી ધાડ મારવાની હતી ? એ તો જ્યારે શીખવી હોય ત્યારે ચૃપટી વગાડતાં શીખી લેવાય.’ હું ભોળો છું કે મૂર્ખ છું તે એ નક્કી કરી શકતી ન હોય એવી મૂઽજવણ પત્તીના ચહેરા પર મને દેખાઈ – ‘તમે એક વાર શીખવાનો પ્રયત્ન તો કરો એટલે બધી ખબર પડશે.’ – બસ થઈ રહ્યું. મારા રોમેરોમાં ઉશ્કેરાટ વ્યાપી ગયો. ‘કાગડા ને કૂતરાના મોતે મરીશ પણ સાઈકલ શીખ્યા વગર હવે આ ઘરમાં પગ નહીં મૂકું.’ એવી ભીખણ પ્રતિજ્ઞા મેં લીધી – જોકે લીધી નહીં – લેવાનો વિચાર કર્યો, પણ પછી મને થયું : ‘આવી આકરી પ્રતિજ્ઞા લેવા જઈશ તો મારે દીર્ઘકાળપર્યત ઘરની બધાર રહેવું પડશે ને નાહક લગ્ન પછી તુરંત લાંબો વિરહ વેઠવાનો વારો આવશે. એટલે મેં થોડો હળવો સંકલ્પ કર્યો : ‘અરે – જોજે ત્યારે, મહિના પછી તને સાઈકલ પર બેસાડી ફરવા ન લઈ જાઉં તો કહેજે.’

‘એ તો મને પાછળ બેસાડી તમે સાઈકલ દોરો તોય તમારો સંકલ્પ તો પૂરો થયો ગણાય જ.’ કહી એ હસી. મને લાગ્યું કે હવે જો હું સાઈકલ નહીં શીખ્યું તો આ સ્ત્રીની નજરમાંથી હું કાયમ માટે ઉતરી જઈશ. – અને સાઈકલ શીખવાનો મેં દઢ સંકલ્પ કર્યો.

સંકલ્પ કરવાનું સહેલું છે પણ એ મુજબ વર્તવામાં ઘડી અગવડો વેઠવી પડે છે, એ જેમણે જિંદગીમાં એકાદ વાર પણ સંકલ્પ કર્યો હશે તે સૌ જાણતા હશે. એટલે જ તાવા માણસો કદ્દી સંકલ્પ કરતા જ નથી; થોડા ઓછા તાવા હોય એવા માણસો સંકલ્પ કરે છે ખરા, પણ પછી એ સંકલ્પ પાળવાની કડાકૂટમાં સમય વેરફેટા નથી, છતાં થોડાક માણસો એવા હોય છે ખરા કે જે સંકલ્પ કર્યા પછી એ પાળવા માટેના પ્રામાણિક પ્રયાસો કરે છે. આવા માણસો બહુ દુઃખી થતા હોય છે, તે સર્વવિદિત છે. આજે તો હું પહેલા વર્ગમાં – કદ્દી સંકલ્પ નહીં કરનારાઓના વર્ગમાં કે છેવટે બીજા વર્ગમાં – સંકલ્પ લીધા પછી એ પાળવાની કડાકૂટમાં નહીં પડનારાઓના વર્ગમાં જ આવું છું, પણ એ દિવસોમાં મારામાં સમજણનો બહુ વિકાસ થયેલો નહીં એટલે લીધેલા સંકલ્પને પાર પાડવાના પ્રામાણિક પ્રયાસો મેં આદર્યો.

સૌથી પહેલી મુશ્કેલી સાઈકલ મેળવવામાં જ પડી. આપણને સાઈકલ આવડતી હોય તો કામ પડ્યે કોઈ પણ પોતાની સાઈકલ આપે, પણ મને સાઈકલ આવડતી નહોંતી તે પ્રસિદ્ધ બાબત હતી, એટલે સૌઅને સાઈકલ ન આપવા માટે જુદાં જુદાં બહાનાં બતાવ્યાં. અમારા ગામમાં ત્યારે સાઈકલના બે સ્ટોર હતા. ત્યાંથી ભાડે સાઈકલ મળતી. પણ એમણે જાણ્યું કે મારે તો હજુ સાઈકલ શીખવાની છે ત્યારે એમણે સાઈકલની કિંમત જેટલી રકમ ડિપોઝિટ તરીકે લીધા પછી જ સાઈકલ ભાડે આપવાની તૈયારી બતાવી. મને થયું : ‘હું સાઈકલ શીખી જવાનો છું તે નિર્વિવાદ બાબત છે, તો પછી મારે સાઈકલ ખરીદી જ શા માટે ન લેવી ?’ પહેલાં તો મારો વિચાર તદ્દન નવી સાઈકલ ખરીદવાનો હતો, પણ મારા એક અનુભવી મિત્ર મને સલાહ આપી : ‘તું સાઈકલ શીખી લઈશ ત્યાં સુધીમાં તો તું અને સાઈકલ બંને જુનાં થઈ જશો. તમારાં બંનેના કેટલાંક અંગો મૂળ હાલતમાં નહીં રહે. એટલે તું કંઈક સારી સ્થિતિમાં હોય એવી જૂની સાઈકલ લે.’ મારા આ મિત્ર મને કેવળ સલાહ જ ન આપી, પોતાની પાસેની જૂની સાઈકલ વેચાતી પણ આપી. મારો આ મિત્ર સારો સેલ્સમેન ગણાય છે.

સાઈકલ શીખવી હોય તો ભૂમિપાત માટેની તૈયારી રાખવી પડે તે હું જાણતો હતો. સાઈકલ શીખવા માટે આકરામાં આકરાં કષ્ટો વેઠવાની મારી તૈયારી હતી. પણ મને થયું કે આ ભૂમિપાત નિર્જન સ્થળે થાય તો સારું, જેથી આપણે હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાં મુકાવું ન પડે. મારા ઘરની પાછળ મોટો વાડો હતો. પણ વેર પત્નીની હાજરી નડે તેમ હતી. એકાદ વાર પણ એ મને સાઈકલ પરથી પડતો જોઈ જાય તો પછી હું તારના દોરડા પર સાઈકલ ચલાવી દેખાનું તોય એનો કંઈ અર્થ રહે નહીં. એટલે મેં મારી પત્નીને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવા જવા માટે પ્રોત્સાહિત કરી. એ બપોરે મહિલામંડળમાં જાય ને હું સાઈકલ શીખ્યું એવી મારી યોજના હતી. એ માટે મેં પંદર દિવસની રજા પણ લીધી હતી. સાઈકલ શીખવામાં આટલા બધા દહાડાની જરૂર નહીં પડે તે હું જાણતો હતો. પણ કદાચ ધાર્યા કરતાં વધુ વાગે એ જ્યાલે દીર્ઘદાણ વાપરી મેં લાંબી રજા લીધી હતી. ગામમાં એક સારા હાડવૈદ હતા. એ હમણાં ક્રાંત્ય બહારગામ જવાના નથી એની મેં આડકતરી તપાસ કરી ખાતરી કરી લીધી. આટલી જર્બર તૈયારી

કરી મેં સાઈકલ શીખવાનો પ્રારંભ કર્યો. પત્નીને મહિલામંડળમાં જવા માટે ભાવભીની વિદાય આપી. પત્નીના ગયા પણી મેં બારણાં બંધ કર્યા ને સાઈકલના હેન્ડલ પર હાથ મૂક્યો. હજુ થોડા વખત પહેલાં જ પત્નીના કોમળ હાથના પ્રથમ સ્પર્શ વખતે અનુભવેલા રોમાંચથીયે વિશેષ રોમાંચ સાઈકલના હેન્ડલના પ્રથમ સ્પર્શ વખતે મેં અનુભવ્યો. ‘યા હોમ કરીને પડો ફિટેહ છે આગે’ એમ વિચારી મેં સાઈકલ પર ઘોડો પલાણ્યો. પડવાનું તો જોકે નક્કી હતું, માત્ર આગે ફિટેહ છે કે કેમ તે શંકાસ્પદ હતું.

સાઈકલ ચલાવનારે સાઈકલના હેન્ડલ પર અસાધારણ કાબૂ હોવો જોઈએ એમ સાંભળ્યું હતું. નવા વર્ષના દિવસે આપણાં હાડકાંની કકડાટી બોલી જાય એટલા જોરથી આપણી સાથે હસ્તધૂનન કરી પોતાના બાવડાના બળનું અને એ દ્વારા સેહનું દર્શન કરાવવા મથનાર કોઈ સ્નેહીની પેઠે મેં મજબૂત રીતે હેન્ડલ પકડ્યું. કોઈ મહાન સપ્રાટ દિવિજ્ય કરવા અથારુદ્ધ થયો હોય એવો જુસ્સો મારામાં વાપેલો હતો... અને ધીમેથી મેં પેડલને ધક્કો માર્યો. સામેથી પોતાના પરમ પૂજ્ય શશુરને આવતા નિહાળી ગત જમાનાની પુરુતવધૂ મોહું ફેરવી જતી એટલી જ ત્વરા ને તત્પરતાથી સાઈકલ મોહું ફેરવી ગઈ. સમગ્ર પરિસ્થિતિનો સાચો ક્યાસ કાઢી શકું એ પહેલાં તો મારું શરીર પૃથ્વીમાતાને ખોળે જઈ પડ્યું અને સાઈકલનું વજન કેટલું હોય એ જાણવાની મારી લેશમાત્ર ઈંશા નહોતી તોય સાઈકલ મારા પર ગોઠવાઈ ગઈ. પોતાની છાતી પર પ્રેમથી માથું ઢાળીને પડેલી પ્રિય પત્નીને કોઈ રસિક પતિ જે નાજુકતાથી ઊભી કરે તેવી નાજુકતાથી મેં સાઈકલને ખસેડી. મારી શરૂઆત બહુ સારી નહોતી થઈ એમ મને લાય્યું, પણ હું નિરાશ ન થયો. સાધનાનો માર્ગ કઠિન હોય છે. સ્વામી વિવેકાનંદનું વાક્ય મને યાદ આવ્યું : ‘ઉઠો, જાગો ને ધ્યેય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી મંડ્યા રહો.’ હું ઊઠ્યો, જાગ્યો – એટલે ? – મને ભાન થયું કે એકલવ્યે જેમ આપમેળે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હતી (એકલવ્યે આપણા દેશનો પહેલો ‘એક્સટર્નલ’ વિદ્યાર્થી હતો.) તેમ હું આપમેળે દ્વિયકીને ગતિમાન કરવાની – જોકે હું દ્વિયકીને ગતિમાન રાખવાની વિદ્યા આપમેળે પામી નહીં શકું. પણ સાચા ગુરુ શોધી કાઢવા એ તો વળી સાઈકલ શીખવા કરતાંય વધુ કપડું કામ હતું. સાચા ગુરુની શોધમાં ને શોધમાં ઘણાની તો આખી જિંદગી પૂરી થઈ જાય છે.

– રત્નિલાલ બોરીસાગર

વાચકમિત્રોને

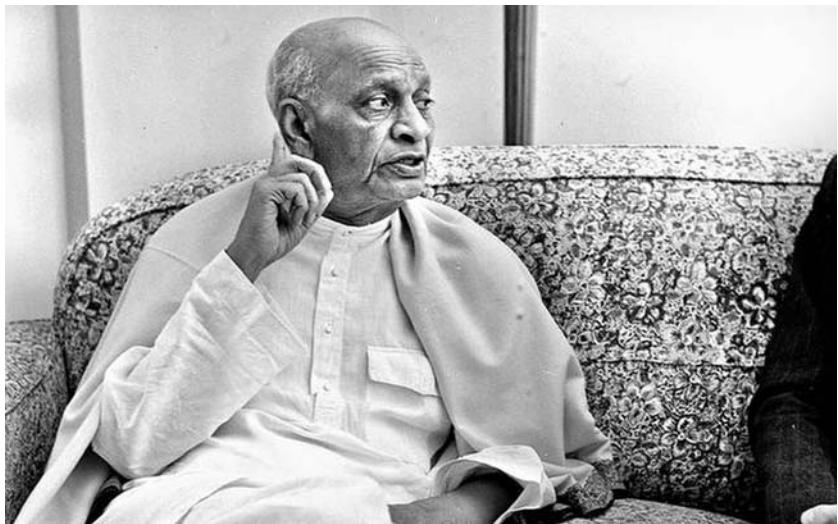
છેલ્લાં એકવીસ વર્ષથી ‘વિશ્વવિહાર’ આપને મળે છે. આપને તે રુચ્યું હોય અને ઉપયોગી લાય્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦નું મ. ઓ. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાર્કની બાજુમાં, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩ – એ સરનામે મોકલશો. ત્રણ વર્ષનું લવાજમ (૪૫૦ રૂ.) પણ એકસાથે ભરી શકાશે. ડ્રાફ્ટ કે ચેક ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામનો મોકલવો. □



ભારતીય વહીવટીતંત્રના સૌથી પ્રભાવક ગેતા

જ્યારે જ્યારે દેશની પ્રજા પર આઇતોનાં વાદળો ઘેરાય છે ત્યારે મુશ્કેલીઓનો અંત નજરે નથી આવતો, મન નિરાશામાં ડૂબવા લાગે છે ત્યારે દેશની જનતાના મનમાં એક વિચાર આવે છે, ‘જો સરદાર પટેલ હોત તો ?’ જો અને તો સાથેના પ્રશ્નાર્થ-ચિહ્નન સાથે આપણો અનુભવ જોડાયેલો છે. ભારતની એકતા, સુદૃઢ વહીવટીતંત્ર, મજબૂત કેન્દ્રસરકાર અને સુશાસનનો વારસો આપનાર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલનું સૌસ્મરણ કરે તે સ્વાભાવિક છે. આજે જ્યારે મહામારીના બોજ હેઠળ આપણે સૌ ઘરમાં પુરાયા છીએ, આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ સ્થગિત કે મંદ પડી છે. આરોગ્યસેવા અસ્થિ બોજ હેઠળ મુંગવણભરી સ્થિતિમાં છે ત્યારે કેન્દ્રસરકાર અને રાજ્યસરકાર પ્રયંક પુરુષાર્થ સાથે જરૂરે છે. આવી કપરી પરિસ્થિતિમાં સરદારની યાદ આવે ત્યારે આપણે એ મુદ્દો વિચારવો છે કે સરદારની પ્રકૃતિમાં એવી કઈ કઈ વિશેષતાઓ હતી અને તેમની શક્તિ અને કાર્યપદ્ધતિ કેવી હતી ? સરદારના ૭૫ વર્ષના જીવનમાંથી ૧૮૭૫થી ૧૮૧૭નાં ૪૨ વર્ષો તો સંધર્ષ કરી, બેરિસ્ટર બની કમાણી કરી વૈભવી જીવન જીવવાનો ઉદ્દેશ હાંસલ કરવામાં વીતાં હતાં. ૧૮૧૭માં ખેડા સત્યાગ્રહ, ગોધરાની રાજકીય પરિષદ્ધનું અધિવેશન જેવી ઘટનાઓએ સરદારને ગાંધી થીયામાર્ગ ચાલવાની પ્રેરણ થઈ. અનેક મુદ્દે તેમના સ્વભાવથી સાવ વિપરીત બાબતો અંગે પણ સરદારે પોતાના વ્યક્તિત્વમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન રૂપું અને ૧૮૧૭થી ૧૮૫૦ એમ તર વર્ષ તેઓ ગાંધીમાર્ગના અડીખમ પ્રવાસી રહ્યા.

૧. વહીવટીતંત્રનું મહત્વ : સરદારે તેમના જાહેરજીવનની શરૂઆત બાદ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીમાં વહીવટી જવાબદારી નિભાવી હતી. આ દરમિયાન શેલી નામના અંગ્રેજ અધિકારી અને મ્યુનિસિપાલિટીના સેકેટરી ભગત સાથે સરદારને સંધર્ષ થયો હતો. કલેક્ટર અમદાવાદ, ખેડા, સૂરત અને કમિશનર અમદાવાદ અને સૂરત સાથે કામ પાડવામાં સરદારનું વલણ કરક રહ્યું હતું. આજાઈની લડતમાં સત્યાગ્રહીઓ અને અધિકારીઓ વચ્ચે સંધર્ષ થવો સ્વાભાવિક હતો. ઇન્ડિયન સિવિલ સર્વિસ અંગે પંડિત નહેરુએ કહ્યું હતું, ‘આમાં ભારતીયતાનું કે સંસ્કાર(સિવિલ)નું કોઈ તત્ત્વ નથી અને સેવાભાવના તો નથી જ.’ સરદાર સહિત વરિઝ કોંગ્રેસી આગેવાનો આઈ.સી.એસ.ની નિયત અને વફાદારી અંગે શંકા સેવતા હતા. આમ ઇતાં સરદારે મધ્યવર્તી સરકારમાં ગૃહ, માહિતી-પ્રસારણ અને દેશી રજવાડાંના મંત્રાલયનો કાર્યભાર સંભાલ્યો ત્યારબાદ તેમને એ વાતની પ્રતીતિ થઈ કે સરકારના સંચાલનમાં ક્ષમતા, અનુભવ અને ઉચ્ચ બુદ્ધિમત્તા આવશ્યક છે. વિશાળ વહીવટીતંત્રના સંચાલનમાં જો ક્ષતિ થાય તો તે અરાજકતાને આમંત્રણ આપવા બરાબર છે. સરદારે તેનો અભિગમ બદલીને ગ્રણ મહત્વના નિર્ણયો કર્યા.



(१) જે આઈ.સી.એસ. અધિકારીઓ આજાઈ બાદ નવી સરકારમાં કાર્ય કરવા રાજ હોય તેમની નોકરીની શરતો યથાવતું રાખી, તેમનાં સલામતી, સન્માન અને સ્વતંત્રતા જળવાય તેવી બંધારણીય બાંહેધરી આપવી (કલમ-૩૧૪).

(૨) આઈ.સી.એસ. અને આઈ.પી.ના અનુગામી તરીકે તેમણે એડમિનિસ્ટ્રેટીવ સર્વિસ (IAS) તથા ઇન્ડિયન પોલીસ સર્વિસ (IPS)ની સ્થાપના કરી. તે સમયે શ્રી પ્રકાશન (મદ્રાસ) ડૉ. બી. સી. રોય (બંગાળ) શ્રી બી. જી. ખરે (મુંબઈ), શ્રી ગોવિંદલાલ પંત (ઉત્તરપ્રદેશ), શ્રી રવિશંકર શુક્રલ (સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સ) જેવા ધૂરંધર આગેવાનો રાજ્યોના મુખ્યમંત્રીઓને (ત્યારે વડાપ્રધાન કહેવાતા હતા) સમજાવી ભારતની એકતા અખેતિ રહે તે માટે અખિલ ભારતીય સેવાના વિચારનો સૌ પાસે સ્વીકાર કરાવવામાં સરદાર પટેલનાં કંઈ અને કુનેહ ૪ નિર્ણાયક બન્યાં. રાજ્યોના મુખ્યપ્રધાનોને તો તમામ ઉચ્ચ અધિકારીઓ પર સંપૂર્ણ અંકુશ અને સત્તા જોઈતાં હતાં પરંતુ સરદાર તેમને એ વાત ગળે ઉત્તરાવી શક્યા કે ભારતના તંત્રની સ્તીલ ફેમને વધારે મજબૂત કરવાની જરૂર છે.

(૩) જાહેર વહીવટમાં કારકિર્દી ધરાવતા સૌ કોઈને સરકારની મનસ્વી કાર્યવાહી સામે રક્ષણ આપતી કલમ ૩૧૧ બંધારણમાં સામેલ કરાવી. સરદારનું સ્પષ્ટ માનવું હતું કે જનપ્રતિનિધિઓ ટૂંકી મુદત માટે ચૂંટાશે, ફરી ચૂંટણી થશે, નવો પક્ષ કે અન્ય ચહેરાઓ સત્તાસ્થાને આવશે. આ સત્તાધીશો પોતાના એજન્ડા ખાતર વહીવટીતંત્રને શિથિલ ન કરે તેવી વ્યવસ્થા બંધારણ સભા પાસે મંજૂર કરાવી. આના કારણે સરદારને વહીવટીતંત્રના સૌથી અસરકારક નેતા તરીકે સન્માન આપવામાં આવે છે. સરદારના સુશાસન માટે દિલ્હીમાં ત્યારે રમ્ભૂજમાં કહેવાતું હતું કે તમે મંત્રાલયની ખુરશી પર સરદારનું જીવંત દેખાય તેવું પૂતળું ગોડવી દો તોપણ સરકાર સુચારુ ઢંગથી ચાલશે !

૨. મંત્રીઓ અને સચિવોના અરસપરસના સંબંધો : તા. ૨૪ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૬માં ગવર્નર જનરલની કારોબારીમાં સામેલ થયા અને તા. ૧૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૦ તેમના અવસાન વચ્ચેના સમયગાળામાં સરદારે જાહેર વહીવટને જે નેતૃત્વ પૂરું પાડ્યું તે એક ઉત્તમ કેસસ્ટડી બની શકે છે. સરદાર પોતાના કામ માટે માણસની શક્તિ પારખીને તેમની પસંદગી કરતા હતા. તેમને પોતાની રીતે કામ કરવા સંપૂર્ણ સત્તા આપતા હતા. કોઈ પણ મહત્વનો નિર્ણય કરતાં પછેલાં તે અધિકારીઓને ખૂબ ધીરજ અને ધ્યાનથી સાંભળતા હતા. તેમની સૂચના હતી કે દરેક અધિકારીએ સ્વતંત્ર વિચાર કરી નોંધ/રજૂઆત કરવાં. સૌને સાંભળીને, વિચાર કરીને તે જે નીતિ ઘડતા કે નિર્ણય આપતા તેના અમલ માટે પણ તેઓ વિશ્વાસ સાથે અધિકારીઓને પ્રોત્સાહિત કરતા. કોઈ પણ અધિકારીની ભૂલ થાય તો તેની જવાબદારી પોતાના માથે લઈ લેતા હતા પણ તાબાના અધિકારીને બલિનો બકરો બનાવવા જેવો હીન વિચાર તેમણે કદાપિ કર્યો ન હતો. સરદારે બંધારણસભાને કહ્યું હતું કે વહીવટના ઉચ્ચ અધિકારીઓના દેશપ્રેમ, નિર્ઝા અને ક્ષમતામાં મને સહેજ પણ શંકા નથી. તેઓ આ મુદ્દે આપણી હરોળમાં ઊભા રહી શકે તેમ છે.

૩. દઢતા અને દેશપ્રેમ : ૧૯૪૬ની સાલમાં લૉડ વેવેલ ગવર્નર જનરલ હતા ત્યારે તેઓ પાસે નિર્ણયો માટે અનેક બાબતો લાંબા સમયથી પડતર હતી. વાઈસરોય વેવેલને સરદારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું, ‘તમે જો નિર્ણયિક નહીં બનો તો દેશને પારાવાર નુકસાન થવાની સંભાવના છે. કોઈ બાબત અંગે આપને શંકા હોય તો અમે તેનું સમાધાન શોધીએ પણ કામોમાં વિલંબ થાય તે હિતાવહ નથી.’ ત્યારબાદ લૉડ માઉન્ટબેટન વાઈસરોય બન્યા. તેમણે ઉતાવળે દેશને આગામી સાથે વિભાજનમાં ધકેલ્યો. જ્યારે અનેકવિધ ગંભીર પ્રશ્નો ઊભા થયા ત્યારે સરદારે કહ્યું, ‘આ પ્રશ્નો આપની ઉતાવળને કારણે પેદા થયા છે. આ માટે આપે જવાબદારી સ્વીકારી તેના ઉકેલમાં સહાયરૂપ થવું જોઈએ.’ વિન્સટન ચર્ચિલ તેમના ભારતદેખ માટે જાણીતા હતા. ચર્ચિલે બ્રિટિશ સંસદમાં કહ્યું, ‘આપણે ભારતમાં જેને સત્તા સોંપી છે તે માટીપગા માણસો છે.’ સરદારનો કોઈ ભભૂતી ઊઠ્યો અને તેમણે બ્રિટનને સાફ શબ્દોમાં કહ્યું, ‘જો તમે ભારત સાથે સાચા સંબંધો ઈચ્છતા હો તો ચર્ચિલના વિધાન સાથે સંમત નથી તેમ જાહેર કરો.’ ચર્ચિલે મામલાની ગંભીરતા સમજ તેમના વિશ્વાસુ એન્થની ઈડનને દિલ્હી મોકલી સરદારને દિલગીરી પાઠવી અને તેના પ્રદાનની પ્રશંસા કરી. દેશી રાજ્યોનાં વિલીનીકરણની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં સરદારની દઢતા સાથે સાથે તેના માનવીય અભિગમનાં દર્શન થાય છે.

૪. ઝડપી અને નિર્ણયિક : સરદારની કાર્યપદ્ધતિ અંગે તેમની સાથે કામ કરનારા ઘણાએ તેમનાં મંત્ર્યો લખ્યાં છે. આ સઘણા અભિગ્રાન્યનો સાર છે :

‘વહીવટકર્તા તરીકે સરદાર હંમેશાં સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ હતા. ક્યારેક તેના ધારદાર

શર્જદો ચુભી જતા પણ તેઓ કોમળ અને શાંત રહીને ચર્ચા કરતા હતા. તેમની અસરકારકતા, તેમના સંયમ, માણસને પારખવાની શક્તિ, ન્યાયપ્રિયતા અને મક્કમ નિર્ધરિમાંથી સર્જન પામતી હતી. તેઓ વહીવટમાં અદ્ભુત સૂઝબૂજ ધરાવતા હતા. દરેકને ખૂબ શાંતિથી વિગતે સાંભળતા હતા પણ એક વખત નિર્જય કર્યો ત્યારે તે પહાડ જેમ અડગ રહેતા હતા. તેનો નિર્જય જાહેર થતાં જ સૌ સમજ જતા હતા કે, આ વિરાટ વ્યક્તિ હવે કાર્યસિદ્ધ થયા બાદ જ જંપશે.

૫. નિજા અને ગ્રામાણિકતા : સરદારની કામ પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા અજોડ હતી. તેમના ઉત્ત વર્ષના જાહેર જીવનમાં કદી તેમના વ્યક્તિત્વને જાંખ્યપ લાગે તેવું કોઈ કાર્ય તેમણે કર્યું નથી. હકીકતમાં કોણેસના કોઈ આગેવાનમાં તેને બ્રાષ્ટાચાર કે સગાવાદની જાણ થતી હોય તો તે કર્ક કાર્યવાહી કરતા હતા. સેન્ટ્રલ પ્રોવિન્સના મુખ્યમંત્રી શ્રી બેર હોય કે મુખ્યમંત્રીના નરીમાન, સરદાર કોઈને પણ પક્ષના હિતવિરુદ્ધ કામગીરી કરવા માટે અસરકારક શિક્ષા કરતા હતા. ૨૧ એપ્રિલ, ૧૯૪૭ના રોજ તાકીદના ધોરણે પસંદ કરેલા આઈ.એ.એસ. તાલીમાર્થાઓ સમક્ષ દિલ્હીના મેટકાફ હાઉસમાં સંબોધન કરતાં તેમણે કહ્યું હતું, ‘સવિશેષ હું તમને સલાહ આપું છું કે તમે કોઈ પક્ષપાત કે બ્રાષ્ટાચાર કર્યા વિના વહીવટ કરજો. સરકારી અધિકારી/નોકરને રાજકારણમાં ભાગ લેવાનું પરવડે નહીં અને તમે રાજકારણથી અલગ રહેશો. તમારે કોઈ કોમી વિખવાદમાં પણ પક્ષકાર થવાનું નથી. ઉપરની બંને બાબતોમાં જરા સરખી ચૂક જાહેર સેવાની ગરિમા ઓછી કરશો. કોઈ પણ સેવા માટે બ્રાષ્ટાચાર તેમની તમામ સફળતા/સિદ્ધિઓ પર પાણી ફેરવી દેશે...તમે તાલીમ દરમિયાન તમારી જવાબદારીઓ અને તકો અંગે જાણકાર બનીને અભિલ ભારતીય સેવાના પાયાને સુંદર કરજો. આ કાર્ય માટે તમારું ચારિત્ય, ક્ષમતા અને સેવાભાવના ચાવીરૂપ છે.’ અંતમાં, ભ્રિટિશ અધિકારી એલન કેમ્પબેલ જહોનસન લખે છે, ‘ધોતી પહેરેલા સરદાર પટેલ રોમન સમ્ભાટ જેવા દેખાય છે. હકીકતમાં તેમનામાં રોમન સમ્ભાટ જેમ વહીવટી કુશળતા, દંડ નિર્ણયશક્તિ, સ્વસ્થ ચિત્ત સાથે તેઓના ચારિત્યના બળે તેઓ વહીવટીતંત્ર પર સંપૂર્ણ અંકુશ ધરાવતા હતા.’ લોડ માઉન્ટબેટને કહ્યું હતું, ‘વલ્લભભાઈનું નામ ભારત પોતાના પ્રશ્નો જાતે ઉકેલી શકે છે તે સાબિત કરવા માટે વિશ્વના ઈતિહાસમાં માનભેર નોંધાયું છે.’

ગુજરાતના પનોતા પુત્ર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલનું સ્મરણ થાય ત્યારે એક લોખંડી વ્યક્તિત્વ જે કુશળ, સમર્પિત અને સંવેદનશીલ છે તેના માટે આપણે સૌ ગુજરાતવાસીઓ ગૌરવ અનુભવી શકીએ. સરદાર સરોવર નજીકની તેમની સૌથી ઊંચી પ્રતિમા આપણાને ગાંધીયુગના આ અનોખા આગેવાનના પ્રદાનની હરંહમેશ યાદ અપાવશે.

— પ્રવીષ ક. લહેરી



વીજળીનો ચમકારે

સામાન્ય રીતે ગુજરાતમાં વર્ષની પદરામણી જૂન મહિનાના ઉત્તરાર્ધમાં થાય છે. દક્ષિણ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમાંથી પ્રવેશતા ચોમાસાને મધ્ય અને ઉત્તર ગુજરાત સુધી પહોંચતાં અઠવાડિયું તો સહેજે નીકળી જાય છે. કોવિડ-૧૯થી ઘેરાયેલા વિશ્વમાં આ વખતે ગુજરાતમાં ચોમાસાએ એક મહિનો વહેલી પદરામણી કરી. મહાકવિ કાલિદાસે અધાર મહિનાના પ્રારંભમાં મેઘદૂતની સવારીનું વર્ણન કર્યું છે. આકાશમાં વાદળો ઊમટી આવે અને મને એક ઘટના યાદ આવી જાય છે.

થોડાં વર્ષો પહેલાં અમે જૂન મહિનામાં સાપુતરા ગયાં હતાં. દક્ષિણ ગુજરાત અને વળી પાછું ગિરિમથક - માટે વરસાદનો માહોલ હોય તે સ્વાભાવિક છે. બપોર પછી અમે મધ્માખી ઉછેરકેન્દ્ર જોવા ગયાં. કેન્દ્ર જોઈ લીધા પછી નીકળ્યા ત્યાં તો ઝરમર વરસાદ શરૂ થઈ ગયો. મધ્માખીકેન્દ્ર બંધ થઈ ગયું. અમે વરસાદ બંધ થાય તેની રાહ જોતાં પતરાના શેડ નીચે બેસી ગયાં. અમે બેઢાં હતાં ત્યાંથી લગભગ વીસેક મીટર દૂર તારની વાડ અને લોખંડનો દરવાજો હતો. બાજુમાં લાઈટનો થાંબલો હતો. તેની નીચે થોડું ધાસ પણ ઊગેલું હતું. અમે કેમેરા બંધ કરી તેને સલામત મૂડી દેવાની પેરવી કરતાં હતાં...ત્યાં અચાનક આંખને આંજું નાખતો પ્રકાશનો એક ચમકારો થયો. એક પ્રકાશરેખાએ પેલા વીજળીના થાંબલાને સ્પર્શ કર્યો અને નીચેથી થોડા ધૂમાડા દેખાયા. હવે પ્રચંડ ગડગડાટ થયો... આખાય સાપુતરામાં અંધારું થઈ ગયું. સૂર્યપ્રકાશ પણ જતો રહ્યો. ત્યારે અમને ભાન થયું કે કુદરતની એક અલોકિક ઘટનાના આપણે સાક્ષી બન્યા. ખૂબ જ નજીકથી વીજળી પડતાં જોઈ અને અમે પતરાના છાપરા નીચે હતાં ધ્યાન સલામત રહ્યાં. પેલા વીજળીના થાંબલા નીચેનું ધાસ બળી ગયું હતું. થોડો ખાડો પણ પરી ગયો હતો. નભમાંથી અમીવૃદ્ધિ કરતી કુદરતનો આભાર માની ત્યાંથી અમે ચાલી નીકળ્યાં અને યાદ આવ્યાં ગંગાસતી અને પાનબાઈ. વીજળીને ચમકારે મોતી પરોવવાની સમયસૂચકતા જરૂર ભવ પાર કરાવે. અમારા જીવનની આ ઘટના અવિસમરણીય બની ગઈ.

સામાન્ય રીતે વર્ષાર્જતુ દરમિયાન કુદરત આપણને વીજળીના ચમકારા અને મેઘગર્જનાનો પણ લ્લાંબો આપે છે. વાતાવરણમાં થતી વીજઘટનાને લીધે વીજળીના ચમકારા થાય છે. ચમકતી વીજળીની જરૂર પ્રતિકલાક બે લાખ કિલોમીટરની હોય છે અને તેનું તાપમાન સત્યાવીસ હજાર ડિ.સે. જેટલું ઊંચું હોય છે. હા, સૂરજનું તાપમાન પણ તેનાથી પાંચ ગણ્યું નીચું હોય છે જ્યારે રેતિને કાચમાં ફેરવી નાખવા માટે તો ફક્ત સત્તરસો ડિ.સે. તાપમાનની જ જરૂર પડે છે. વિશ્વમાં વર્ષે દા'ંશે વીજળીનાં લગભગ દોઢ કરોડ તાંડવ થતાં હોય છે. આકાશી વીજળી હંમેશાં માનવ માટે વિસમયકારક રહી છે. તેને વૈજ્ઞાનિક રીતે જાણવાનો પ્રયત્ન અદારમી સદીમાં



અમેરિકન વિજ્ઞાની
બેન્જામીન ફેન્કલીને
(૧૭૦૬-૧૭૮૦) કર્યો
હતો. એક માન્યતા પ્રમાણે
તેઓએ પતંગ ચગાવીને
આકાશી વીજળી સુધી
પહોંચવાનો પ્રયત્ન કર્યો
હતો. જોકે આજે પણ
વીજળી પડવાની શરૂઆત
કેવી રીતે થાય છે તે અંગે

સ્પષ્ટતા નથી. દુનિયામાં વીજળી પડવાની સૌથી વધુ ઘટના રિપલિક ઓફ કોન્ગો દેશમાં બને છે. આપણા દેશની વાત કરીએ તો છેક દક્ષિણ, પૂર્વોત્તર અને ઈશાન રાજ્યોમાં વધુ વીજળી ગાટકે છે. વીજળી થવાનું કારણ ધન (પોઝિટિવ) અને ઋણ (નોગાટિવ) વીજભાર વચ્ચે ડિસ્ચાર્જ છે. વીજળી થાય ત્યારે ઉત્પન્ન થતો વીજમવાહ (ત્રીસ હજાર એમ્બિયર) આપણા ઘરમાં વપરાતા વીજમવાહ કરતાં દસ હજાર ગણો વધુ હોય છે. વીજદાબ એટલે કે વોલ્ટેજની માત્રા વીજળીના ચમકારાની લંબાઈ પર આધાર રાખે છે. છતાં પણ તે આપણા ઘરના વીજદાબ કરતાં હજારો ગણો વધારે હોય છે. આ કુદરતી કરામત ખૂબ જ અલ્પજીવી, મિલી કે માઈકોસેકન્ડની જ હોય છે. જ્યારે વીજળી થાય ત્યારે તે તેની નજીકની હવાને વીસેક હજાર ડિ.સે. તાપમાન સુધી ગરમ કરે છે. અચાનક મળતી પ્રયંક ગરમીથી હવાનું કદ પણ અચાનક વધે છે જે આજુબાજુના વાતાવરણમાં પારધ્વનિ (સુપરસોનિક) તરંગો પેદા કરે છે. થોડી જ ક્ષણોમાં પારધ્વનિતરંગો ક્ષય પામી ધ્વનિતરંગોમાં પરિવર્તિત થાય છે અને આપણને મેઘગર્જના સંભળાય છે. જ્યારે વીજળી થાય ત્યારે પહેલાં પ્રકાશ દેખાય છે અને ત્યારબાદ ગડગડાટ સંભળાય છે. આ માટે એક કારણ તો આપણે શાળાના દિવસોથી જાણીએ છીએ - તે છે પ્રકાશની ગતિ ધ્વનિની ગતિ કરતાં ઘણી વધારે છે માટે પ્રકાશ વહેલો પહોંચે છે. બીજું કારણ એ પણ છે કે પ્રકાશના ઉદ્ભબ પછી જ ધ્વનિતરંગોનો જન્મ થાય છે.

પ્રકૃતિના જગયકનું એક અંગ છે વાદળ. નભમાં વીજંગાવાતને કારણે વાદળ વીજભારિત થાય છે. વાદળનો ઉપરનો ભાગ ધન વીજભારિત અને નીચેનો ભાગ ઋણ વીજભારિત થાય છે. આ સ્થિર (સ્ટેટિક) વિદ્યુતની ઘટના છે. આપણી રોકિંટી જિંદગીમાં પણ સ્થિર વિદ્યુતનો અનુભવ થતો હોય છે. ખાસ કરીને શિયાળામાં સિન્થેટિક કપડાં ચામડીની નજીક આવે, દૂર જાય કે ઘસાય ત્યારે થોડો અવાજ આવે છે, ક્યારેક શરીર પરની રૂવાંઠી ઊતી થઈ જાય છે - જે સ્થિર વિદ્યુતને આત્મારી છે. અહીં લાખ રૂપિયાનો સવાલ એ છે કે વાદળો વીજભારિત કઈ રીતે થાય છે? આ અંગેના જુદા જુદા સિદ્ધાંતો માટે એકમત સધાર્યો નથી છતાં આ રીતે સરળ સમજૂતી આપી શકાય : જગયકમાં જમીન પરના પાણીનું બાણીભવન થઈ ભેજનાં નાનાં ટીપાં

સ્વરૂપે ઉપર જાય છે જ્યાં તેનું પાણીનાં ટીપાંમાં કે પછી બરફના કણમાં (સ્નો) ધનીભવન થાય છે. આ યાત્રા દરમિયાન ભેજ, પાણી અને સ્નોના કણો વચ્ચે અથડામણ થાય છે - અંદરોઅંદર ઘસાય છે. કણોની આ અથડામણ તેના અણુઓ ઉત્તેજિત કરે છે જેને પરિણામે વાદળો વીજભારિત થાય છે. ધનીભવનથી વાદળોનો થીજી ગયેલો હિસ્સો ઋણભારિત થાય છે જ્યારે થીજયાં વગરનાં ટીપાં ધનભારિત રહે છે. વાદળમાં ઉત્પન્ન થતા વીજક્ષેત્રની (ઈલેક્ટ્રિક ફિલ્ડ) માત્રા તેના પર રહેલા વીજભારની માત્રા પર અવલંબે છે. આ સમયે પૃથ્વીની સપાઠી ધન વીજભારિત હોય છે. ધન વીજભાર અને ઋણ વીજભાર વચ્ચે કુદરતી રીતે પરિપથ પૂર્ણ થતાં વીજપ્રવાહ વહે છે અને આપણને વીજળીના ચમકારા રૂપે દેખાય છે. વીજપરિપથ બે વાદળો વચ્ચે, વાદળની અંદર જ કે પછી ધરતી અને વાદળ વચ્ચે પૂર્ણ થાય છે. વીજપરિપથ જે રીતે પૂર્ણ થાય તે મુજબ વીજળીનું વર્ગાકરણ કરવામાં આવે છે.

જ્યારે ધરતી અને વાદળ વચ્ચે વીજપરિપથ પૂર્ણ થાય ત્યારે આપણે ‘વીજળી પડી’ તેમ કહીએ છીએ અને આપણને તેના રૌદ્ર સ્વરૂપનો પરિચય થાય છે. વીજળી પડે ત્યારે આંખના પલકારામાં મોટું નુકસાન થાય છે. જેમ કે વર્ષ ૧૯૦૨માં ફાન્સમાં એફિલ ટાવર પર વીજળી પડી હતી તેને લીધે ટાવરનો ઉપરનો ભાગ ફરી બાંધવો પડ્યો હતો. ૧૯૮૪માં ઈજિઝ્ટમાં પેટ્રોલની ટાકી પર ત્રાટ્કીને વીજળીએ ૪૭૦ વ્યક્તિઓનો ભોગ લીધો હતો. અંધ્રપ્રદેશમાં ફક્ત તેર કલાકમાં લગભગ ચાણીસ હજાર વીજળી પડી હતી તો ૨૦૧૮માં એક જ દિવસમાં રાજ્યસ્થાન, મધ્યપ્રદેશ સહિત અગ્નિયાર રાજ્યોમાં એકતાળીસ હજાર સ્થળોએ વીજળી પડી હતી અને નેવું વ્યક્તિઓએ જીવ ગુમાવ્યો હતો. દુનિયામાં વિવિધ સ્થળોએ વીજળી પડતી જ રહે છે જેને લીધે નાનુંમોટું નુકસાન પણ થતું રહે છે. વીજળીથી બચવા માટે કેટલાંક સાધનો પણ ગોઈવવામાં આવે છે. જેમાંનું સૌથી સરળ સાધન છે ‘લાઇટનિંગ ટ્રેપ’. વિસ્તારના સૌથી ઊચા મકાન પર સુવાહક ધાતુનો સણિયો ઊભો કરવામાં આવે છે જેનો બીજો છેડો જમીનમાં દાટેલો હોય છે. વીજળી ટૂંકો અને સુવાહ્ય માર્ગ લેતી હોવાથી, વીજળી પડવાના પ્રસંગે તે ધાતુના સણિયા દ્વારા ધરતીમાં સમાઈ જાય છે અને મોટું નુકસાન નિવારી શકાય છે. તદુપરાંત વીજળી પડવાની સંભાવના લાગે ત્યારે સાપ્ચેતીનાં કયાં પગલાં લેવાં તે અંગે સામાન્ય જનતાને વાકેફ કરાય છે. વીજળી પડવાની સંભાવના ભૌગોલિક અને વાતાવરણીય પરિસ્થિતિ પર અવલંબે છે. એક અભ્યાસ મુજબ ગુજરાતમાં પ્રતિવર્ષ વીજળી પડવાની શક્યતા પ્રતિવર્ગ કિલોમીટરે એકની છે, જે ન્યૂનતમ ગણી શકાય. જ્યારે મધ્ય આફિક્ઝમાં તે એકસો પચાસની આસપાસ છે.

ગઈ સદીના ઉત્તરાર્ધમાં આ અવકાશી પ્રચંડ શક્તિને નાથવા તરફ વિચારણા શરૂ થઈ છે. ઊચા દ્બાણવાળી વીજશક્તિનો નીચા દ્બાણો સંગ્રહ કરવો કઠિન છે. આ મહાશક્તિનો ઉપયોગ પાણીમાંથી હાઈન્રોજન છૂટો પાડવા માટે કે પછી પાણીને જલદીથી ગરમ કરવા માટે કરી શકાય. આશા રાખીએ કે વીજળીના ચમકારા ધરોમાં પણ લાંબા સમય સુધી રોશની ફેલાવે અને ઉદ્ઘોગોની ઊર્જા ભૂખ સંતોષવાનું માધ્યમ બને.



મહામારી નિરૂપતી પ્રથમ નવલક્યા

અંતિમ આદમી (THE LAST MAN)

આજે વિશ્વભરમાં વખણાયેલી વિજ્ઞાન-નવલક્યા ‘ફેન્કેન્સ્ટાઈન’નાં જ લેખિકા અને કવિ શેલીનાં પત્ની મેરી વોલ્સ્ટનકાફિટ શેલી(Marry Wollstonecraft Shelly) (૧૭૮૭-૧૮૧૧)ની જ અન્ય નવલક્યા ‘અંતિમ આદમી’ (The Last Man) કોરોના કે ખેગ જેવી મહામારી નિરૂપતી વિશ્વની પ્રથમ નવલક્યા છે, જે ૧૮૨૬માં પ્રગટ થઈ હતી. ૧૮૩૭માં બીજું આવૃત્તિ થઈ, પરંતુ પછી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી એ ભુલાઈ ગઈ. હવે ૨૦૧૮-૨૦૨૦માં કોરોના વાઈરસે ફેલાવેલી મહામારીમાં આ નવલક્યા દુનિયાને ખૂબ યાદ આવી રહી છે. જોકે વૈચિઠ્પક મહામારીની એ પ્રથમ નવલક્યા વાંચ્યી અધરી છે, કારણ કે એ રોજ જેટલાં પાનામાં પથરાયેલી છે. વળી, એ પણ એટલું જ સાચું છે કે વિરાટ નવલક્યાના પ્રથમ બે ખંડ સુધી તો રાજ્યાધી વિરુદ્ધ લોકશાહીના સંઘર્ષની કથા પથરાયેલી છે.

લેખિકાએ અહીં જે સર્વનાશ પ્રયોજ્યો છે તેનો સમય એકવીસમી સદીનો (આપણી વર્તમાન સદીનો !) અંત છે. કથા ૨૦૭૦થી શરૂ થઈને ૨૧૦૦ સુધી પહોંચે છે. જો મેરી શેલીની આ ભવિષ્યવાણી હોય અને સાચી પડવાની હોય તો સર્વનાશને હવે ફક્ત ૮૦ વર્ષની વાર છે. બીજું કારણ એ છે કે આ પાના પરના શબ્દો લખાય છે તે દિવસોમાં જ, ૨૦૨૦ના અધવચ સુધીના મહિનાઓમાં જ પૃથ્વી પર લાખો લોકો સાવ અજ્ઞાયા જીવાણુંઓના ભોગ બની રહ્યા છે, અને આ જીવાણુંઓ હજુ કેટલો વ્યાપ અને કેટલો સંદાર કરશે એની કલ્યના પણ કરી શકાતી નથી.

લેખિકાનો એકંદર રૂક્ષાવ લોકશાહી અને કલ્યાણરાજ્ય તરફ છે અને સાથે સાથે એમના યુગ અનુસાર નૈતિકતા તરફ પડ્યો છે. આમ છતાં, દોઢાબે સદી સુધી એ દબાયેલી રહી અનું એક કારણ એ પણ હતું કે યુરોપિયન કિશ્ચિયનોએ તેની ગંભીર ટીકા કરી હતી. એમનો મત હતો કે ઈશ્વર દયાળું છે અને એ પૃથ્વી પરનાં પોતાનાં સંતાનોનો સર્વનાશ થવા જ ન હે. અને આ નવલક્યામાં સર્વનાશનું નિરૂપણ છે માટે એ ધર્મવિરોધી છે. અધૂરામાં પૂરું ધણાખરા સાહિત્યવિવેચનોને આમાં ‘સાહિત્યિક’ તત્વો દેખાયાં નહોતાં. લેખિકાએ નાહક લાંબો પ્રસાર કર્યો છે, એવી ટીકા પણ થયેલી. કોઈનેય એ જ્યાલ ન આવ્યો કે મહામારીને કારણે માનવજીતના સર્વનાશની આગાહી કે કલ્યના કરતી આ પ્રથમ નવલક્યા છે. અલબત્ત, પ્રલયની કથાઓ તો માનવજીત જન્મી ત્યારથી એને વળગેલી છે. આર્થાત્ વૈવસ્તમનુંની કથાથી માંડીને બાઈબલના હજરત નૂહ(Noah)-ની કથા સુધી એનાં અનેક રૂપાંતરો છે. જોકે એ બધી કથાઓ ભયંકર પૂરને કારણે થતા વિનાશનું નિરૂપણ કરે છે. ખેગ જેવી મહામારીને પરિણામે સર્જાતા પ્રલયની વાત કરતી આ પહેલી નવલક્યા છે.

કથા મુજબ હુંગ્લેન્ડના રાજી, એનાં પુત્ર-પુત્રી તથા અન્યાય પામેલા એક અમીરનાં પુત્ર-પુત્રી તેમજ આ રાજાની રાણી (જે મૂળે ઓસ્ટ્રિયાની આપખુદશાહીમાં માનતી કુંવરી છે), એ સૌની આસપાસ આકાર લે છે. કેટલાંક ગૌણ પાત્રો છે.

હુંગ્લેન્ડનો આ રાજી સ્વયં ગાઈત્યાગ કરે છે અને પ્રજાસત્તાકની રચના પ્રેરે છે. જોકે રાણીને આ ગમતું નથી. તે પુત્ર એસ્ટ્રીઅનને સમજાવે છે કે તારા પિતાનું સિંહસન છે. તું રાજી બની જા ! પરંતુ પિતાની જેમ એસ્ટ્રીઅન પણ આપખુદ શાસનનો વિરોધી છે. માતાના દબાણને વશ થવાને બદલે એસ્ટ્રીઅન કભુરલેંડ જતો રહે છે.

કભુરલેંડમાં એને પેલા અન્યાય પામેલા અમીરના પુત્ર લાયોનેલ સાથે પ્રથમ તકરાર અને પછી એના સદ્ગુણ જોતાં દોસ્તી થાય છે. એસ્ટ્રીઅનની સલાહથી લાયોનેલ નસીબ અજમાવવા નેપલ્સ જાય છે. ત્યાં બે વર્ષના નિવાસ દરમિયાન એ ઘણી પ્રગતિ કરે છે. પ્રતિષ્ઠા પામે છે, પરંતુ વતન યાદ આવતાં હુંગ્લેન્ડ પાછો આવે છે.

જોકે હુંગ્લેન્ડમાં એ જખ્ખર રાજકીય વલોણામાં અટવાઈ જાય છે. ગ્રીસ અને તુર્કી વચ્ચેના જંગમાં બહાદુરી દાખવીને ખૂબ કીર્તિ કર્માંદિને આવેલો લૉર્ડ રેમન્ડ અહીં રાજકીય વૃદ્ધિ ચાહે છે. એની કીર્તિને પ્રતાપે બે છોકરીઓ એના પ્રેમમાં પડે છે - લાયોનેલની બહેન પર્વિતા અને ગ્રીક રાજકુંવરી ઈવાયની ! આ બાજુ એસ્ટ્રીઅન પણ ઈવાયનીને ચાહતો હતો ને ઈવાયનીના રેમન્ડ તરફનો જુકાવ જોઈ ભાંગેલે હૈયે વળી પરદેશ જતો રહે છે.

પોતાનાં તુર્કી પરાકમોથી મુશ્તાક બનેલો રેમન્ડ એસ્ટ્રીઅનની બહેન અને હુંગ્લેન્ડની રાજકુંવરી ઈદ્રીસને પરણવા તૈયાર થયો. જ્યાલ એવો કે એથી રાજી બનવાનો માર્ગ ખુલ્લો થશે ! જોકે એને જાણ થાય છે કે ઈદ્રીસ તો લાયોનેલને સાચો પ્રેમ કરતી હતી. આથી રેમન્ડનો માનસપલટો થાય છે. રાજી બનવાની ખ્વાહીશ કોરાણે મૂકીને એ લાયોનેલની બહેન પર્વિતા સાથે લગ્ન કરે છે. જોકે એની લોકપ્રિયતાને કારણે એ હુંગ્લેન્ડમાં રચાયેલ કોમનવેલ્થ(સહિયારા સમાજ યાને લોકશાહી)ના સરકાર(પ્રોટેક્ટર)નું સ્થાન મેળવે છે.

આ તરફ ગ્રીસ અને તુર્કી વચ્ચે ધીંગાણાં ચાલ્યાં જ કરે છે. એમાં એક વાર એસ્ટ્રીઅન અને લાયોનેલ મળીને ઘણી મોટી ફોજ લઈને તુર્કિના પાટનગર ઈસ્તંબુલ ભણી કૂચ કરે છે. તુર્કિને ખદેડતા ખદેડતા છેક ઈસ્તંબુલ(કોન્સ્ટન્ટિનોપલ)ને પાદરે પહોંચે છે. અહીં કેટલાક લોકોએ સમાચાર આપ્યા કે ઈસ્તંબુલમાં મરકી ફેલાઈ છે, અને અંદરના માનવી અમસ્તાંય મરી રહ્યા છે, માટે નગર જીતવાનો અને એમાં પ્રવેશવાનો લોભ ન કરે. પરંતુ અત્યાર સુધીના વિજયથી મત બનેલા કિશ્શયનો કિલ્વા ભણી ધ્યાન ગયા. ત્યાં તુર્કોએ બિધાવી રાખેલી સુરંગો ફાટવાથી ઘણા લડવૈયાઓ મરણ પામ્યા.

જોકે એ લોકો ઈસ્તંબુલમાં પ્રવેશયા જ ! ત્યાં સર્વત્ર પ્રસરેલા મોતને જોઈ પાછા ભાગ્યા પરંતુ ચેપ પોતાની સાથે લેતા ગયા.

કથામાં બીજા બંડના અધવચથી ખેગનો પ્રવેશ થાય છે. ઈસ્તંબુલના વેરામાં તો યુરોપિયનના લડવૈયા સામેલ હતા. એ બધા પોતપોતાને દેશ ખેગ લઈ ગયા. એસ્ટ્રીઅન

અને લાયોનેલને આશા હતી કે ઈંગ્લેન્ડ તો બધી બાજુથી દરિયાથી સુરક્ષિત છે, માટે અહીં ખેગ નહીં આવે. પરંતુ ખેગનો પ્રકોપ તો વકરતો જ રહે છે.

વચ્ચે વળી ખેગગ્રસ્ત અમેરિકાના બચેલા લોકો સુરક્ષા શોધતા આયરલેન્ડ અને સ્કોટલેન્ડ આવે છે અને ત્યાં સ્થાનિકોની કટલ ચલાવે છે. એરીઓન અને લાયોનેલ એ લોકો સાથે માંડ માંડ સમાધાન કરે છે અને એમનેય સુખેદૃષ્ટે અહીં રહેવા રજી કરે છે.

આ પણીનો સમગ્ર બંડ-ડ ખેગના પ્રકોપ, પ્રસ્તાર અને સાર્વત્રિક ભરણનો છે. અંતમાં ઈંગ્લેન્ડમાંથી માંડ એક જહાજમાં સમાય એટલાં માનવી બચે છે. જે લાયોનેલની આગેવાની હેઠળ દરિયે ઝુકાવે છે. એમનો ઈરાદો ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં થઈને, ઈટાલીને કાંઈ ઉત્તરીને, સ્વિટ્ઝરલેન્ડના શીત પહાડોમાં જવાનો છે. એ માને છે કે ત્યાંની બરફીલી ઢંડીમાં ખેગના જંતુ જીવશે નહિં.

જોકે આખર એવી એવી ઘટનાઓ બને છે કે માત્ર એક લાયોનેલ બચે છે – અંતિમ આદમી.

— યશવન્ત મહેતા

(૩૪મા પાનાનું ચાલુ)

(નોંધ : આગ લાગી તે સમયે નજીકની હોસ્ટેલમાંથી અમે મિત્રો દોડી ગયેલા. ઘરની સામેની ફૂટપાથ પર આલમેલકર જાણે સ્ટેચ્યુ બનીને જેબા, બધું જોયા કરતા હતા. લોકોને થયું આ માણસ ગાંડો થઈ ગયો !

તે પણી થોડા જ સમયમાં સ્વસ્થ થઈ બમણા જોશથી કામ શરૂ કર્યું અને ‘ફોમ એશીઝ ડુ લાઇફ’ - રાખમાંથી બાગ નામનું પ્રદર્શન જહાંગીર આર્ટ જોલરીમાં કર્યું. બરાબર યાદ છે, દરેક ચિત્રને લાલ ટેગ લાગ્યા હતા ! કેટલાંક વેચાયેલાં ચિત્રો રાતોરાત ફરી બનાવીને ચાહકોને સંતોષ્યા હતા. જાણે ફીનિક્સ પંખી ફરી જીવંત થયું હતું.

એક વાર તેમને મળેલા બધા સુવર્ણચિંડકો સોની પાસે લઈ જઈ ગયાવી આવ્યા. ઘરે આવી પત્નીને કહે, ‘મારામાં ભરાયેલો ગર્વ અને દર્દ ઓગાળી નાખ્યો.’

ખ્યાત કલાકાર, કલારસિક વોલ્ટર લેંગહેમરે તેમને આમ બિરદાવ્યા છે : ‘આલમેલકર એ યુવાન પેઇન્ટરના નાના જૂથમાંની એક ખૂબ જ મોહક પ્રતિભા છે, જેમણે છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં, એક લાક્ષણિક રીતે ભારતીયતા જીવાનીને આધુનિક પેઇન્ટિંગ શૈલી વિકસિત કરી છે.’)

છતાં તેમનું જીવન ખૂબ આર્થિક સંકાશમાં વીત્યું. તેમના રહેઠાણની સાંકડી ખોલી, બે પત્ની અને બાળકોનો બહોળો પરિવાર હંમેશાં ખેંચમાં જ રહેતો, ઈ. સ. ૧૯૮૨માં એવા જ સંજોગોમાં હાર્ટએટેકથી તેમનું મત્યુ થયું, બુલંદ અવાજે ગાવાના શોખીન કલાકારે ફાની દુનિયાને ‘સાયોનારા’ કહી વિદાય લીધી. તેના ચાર વર્ષ પછી પરિવારે ચિત્રો વેચવાં પડ્યાં. ૨૫૦૦ ચિત્રોના એક લાખ ચાવીસ હજાર ઊપરથી !!

— રમેશ બાપાલાલ શાહ



સંદર્ભ વચ્ચે સર્જન

મુંબઈની જહાંગીર આર્ટ ગેલરીમાં કોઈ પણ ચિત્રકારનું નવું પ્રદર્શન ગોઠવાય અને તેની ઉદ્ઘાટનવિધિ થાય તેના બે કલાક વહેલા આલમેલકર ત્યાં પહોંચ્યે જાય. કલાકારોને પ્રોત્સાહિત કરવા પૂરી કિંમત આપી ચિત્ર પણ ખરીદતા. આ નિયમ તેમણે વર્ષો સુધી જાળવી રહેલો. હું જ્યાહિંદ કોલેજમાંથી નીકળી ઉતાવળે પગલે તેમની હાજરીના સમયે ગેલરીમાં બરાબર પહોંચ્યે જતો. તેમની સાથે રહીને પ્રદર્શનનાં ચિત્રો જોવા સમજવાનો લાભ મળ્યો છે તેની સમૃતિ આ લખતાં પણ રોમાંચ કરાવે છે. કલાકારે ચિત્રોમાં રજૂ કરેલાં વિષય, સંયોજનો, રંગછાટા તેઓ સમજાવતા તે તો આર્ટ સ્કૂલના અભ્યાસ બરાબર જ ગણાય ! પછી ગેલરીના પેસેજમાંના ‘સમોવર’ રેસ્ટોરન્ટમાં સાથે ચા પીતાં કલાજગતની અવનવી વાતો તેમની પાસેથી સાંભળી છે તે કલાશિક્ષણના પાઠથી પણ વિશેષ ! પરિય વધતાં તેમના પાયધુનીના જાંબલી મહોલ્લામાં નાના એવા ઘરમાં પણ અનેક વાર મુલાકાતો થઈ છે. તેમને ચિત્રકામ કરતા જોવાનો લહાવો પણ મળ્યો છે. ખાખી રંગનું જાહું બરછટ સાહું મોહું પૂંકું એ એમનું કેન્વાસ ! કેડીને વાટીને લોટ જેવો બારીક ભૂકો કરી રંગોમાં મેળવી ચમક લાવવાની તેમની વિશેષતા હતી.



અબુર્હીમ આપાભાઈ
આલમેલકર

મહારાધ્રના ગોડ આદિવાસીઓનાં જંગલોમાં ફરીને તેમના જીવનમાં રસ લઈ તેમની લાક્ષણિક મુખમુદ્રાઓ, પહેરવેશ, આભૂષણો, રીતરિવાજો, તહેવારોના ઉડા અભ્યાસ કરીને સેંકડો ચિત્રો તેમણે કર્યા છે. આ ઉપરાંત દક્ષિણાં રાજ્યોની પરંપરાગત ચિત્રશૈલીની અસર પણ તેમનાં ચિત્રો પર પડી છે. છતાં તેમના સર્જનમાં અનુકરણ નથી. આ તેમના સંયોજનાકૌશલને આભારી છે. આલમેલકરના મત પ્રમાણે દર્શક ચિત્રને જોતાં ચિત્રની બહાર નથી રહેતો. દર્શક ચિત્રમાં ભળી જઈને ચિત્ર માણી રહે એ જ ચિત્રની કણાની સિદ્ધિ છે. તેમના મંદિરે જતાં ત્રણ નારીપાત્રોની સાથે દર્શક પણ ભાવક બનીને આકાશના પૂર્ણ ચંદ્રની જેમ મૌન પગલે દોરાતો હોય છે !

પેકિંગના પૂર્ણ જેવા સાવ સામાન્ય માધ્યમને કેન્વાસથી પણ વહું પ્રભાવક બનાવી શક્યા એવા આ વિશિષ્ટ ચિત્રકાર અબુર્હીમ આપાભાઈ આલમેલકરની કલાયાત્રા વિશે કલાકાર પ્રદ્યુમ્ન તન્નાએ કરેલી નોંધ કલાકારના શબ્દોમાં જ માણીએ.

‘ગુજરાત સાથે મારે સીધો નાતો છે. ઈ. સ. ૧૯૨૦માં ૧૦મી ઓક્ટોબરે હું

અમદાવાદમાં જન્મ્યો. મારા પિતાજી અમદાવાદની એક ભિલમાં મેનેજર હતા. મારું બાળપણ પણ અમદાવાદમાં વીત્યું છે.

ચીતરવાની તો મને નાનેથી જ હોંશ. ક-ખ-ગ એમ મૂળાક્ષરો પાટી પર ધૂંઠું તે ભેળાં એથી શરૂ થતાં નામો (ક-કમળનો, ખ-ખાલિયાનો) પાઠીમાં દોરતો. માસ્તર પણ ખુશ થઈ વાંસો થાબડતા. આમ અક્ષરજ્ઞાન બાજુએ રહ્યું અને રેખાંકનો ખીલી ઊઠ્યાં. પિતાજીની સંમિતિ લઈ ઈ. સ. ૧૯૪૫માં મુંબઈ આવ્યો. નૂતન કલા મંદિરમાં અભ્યાસ કરી ઈ. સ. ૧૯૪૦માં કલાશાળાનો ડિપ્લોમા મેળવ્યો.

ત્યારબાદ ‘એક્સપ્રેસ બ્લોકમેકર્સ’ને ત્યાં દિવસના એક રૂપિયાના પગારે નોકરી લીધી. ત્યાં તો નીકળી નીકળી. વધતી જતી મૌંઘવારીમાં નાનાંમોટાં કામ કરી લેતો. સાઈનબોર્ડ લખતો, પોસ્ટર ચીતરતો. અરે ! છત્રી પર નામ પણ લખી દેતો.

સૌપ્રથમ લોકોની નજરે ચડ્યો હોઉં તો ઈ. સ. ૧૯૪૮માં મારા એક ચિત્રને બોંબે આર્ટ સોસાયટીના વાર્ષિક પ્રદર્શનમાં ‘રાજ્યપાલ પારિતોષિક’ મળ્યું તારે જ. મિત્રો અને ચાહકોનું વર્તુળ મોંઢું થતું ગયું. મારાં ચિત્રો વેચાવા માંડ્યાં.

પણ મારા જીવને અજ્ઞો જ રહેતો. મારી તુલિકા નિશ્ચ અભિવ્યક્તિ જંખતી. મને પહેલેથી જ ભારતની પરંપરાગત શૈલીઓમાં રસ. અને બાહાર બધે અસર હતી પશ્ચિમી ચિત્રશૈલીની !

ત્યાં ઈ. સ. ૧૯૫૨માં સતારાના રાજમહેલમાં ભિત્તિચિત્રો જોયાં ને જાણે મને મારગ મળી ગયો. એ શૈલીને આધારે નિજનું ઉમેરીને નોખાં નોખાં ચિત્રો કર્યાં. અને બહુ સારો આવકાર મળ્યો. એ જ શૈલીએ કરેલા ચિત્ર ‘પૂનમ’ને ઈ. સ. ૧૯૫૨નો બોંબે આર્ટ સોસાયટીનો સુવાર્ષચંદ્રક મળેલો. પછી ભારતભ્રમણ કરી ત્યાં કરેલાં સેંકડો રેખાંકનો પરથી ચિત્રો બનાવું.

ઈ. સ. ૧૯૫૩માં મુંબઈની જનરલ પોસ્ટઓફિસ સામેનું મારું ધર, આખો જૂનો માર્ગો આગ-અક્સમાતમાં ભસ્મીભૂત થયો. મારાં બધાં ચિત્રો, અન્ય કલાકારોનાં ચિત્રો, ઘરવખરી — બધું જ બળી ગયું. પહેરેલાં કપડાં સિવાય કંઈ જ ન બચ્યું. રેખાંકનોથી ભરપૂર અનેક નોંધપોથીઓ બળી ગઈ. પણ હવે મને દિશા જડી ગઈ હતી. મિત્રોની હુંફથી ફરીથી ઊંધું ધાલીને ચીતરવા માંડ્યો. છ-આઠ મહિનામાં નવાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન કર્યું. બધાં જ ચિત્રો વેચાયાં !

મારા કલાગુરુઓમાં બે ગુજરાતી છે. એક શ્રી જગન્નાથ અહિવાસી ને બીજા અમદાવાદના શ્રી હીરાલાલ ખત્રી. બંનેની નિવ્યજિ પ્રીતિને પાત્ર થયો છું, જીવનના સંઘર્ષો સામે જરૂમતાં શીખ્યો છું. અહિવાસીજીનાં ચિત્રોમાંથી ચિત્રમાં ‘ઉડાશ’ લાવી શક્યો અને હીરાલાલજીના ઓર્ઝિલ પેઇન્ટના પોર્ટર્ટ્રસમાંથી ચિત્રોને ‘જીવંત’ બનાવતાં શીખ્યો છું.

તાજેતરમાં એક ગુજરાતી મિત્ર સાથે દૂર પૂર્વમાં મલાયા-જાવા-બાલીના પ્રવાસે જઈ આવ્યો છું. આપણા પૂર્વજો એ સુવર્ણભૂમિમાંથી અણણ સંપત્તિ ભારત લઈ આવ્યા. હું રેખાંકનોથી નોંધપોથીઓ ભરી લાવ્યો છું !

(અનુસંધાન ઉરમા પાને)



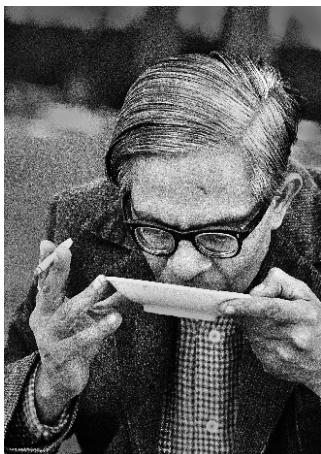
અબ્દુરહીમ આલમેલકરનાં ચિત્રો



શ્રી જ્યોતિભાઈ ભડ્કે
લીધેલી તસવીરો

શ્રી જ્યોતિભાઈ ભડ્કે

શ્રી એમ. એફ. હુસેન



શ્રી ભૂપેન ખાખાર

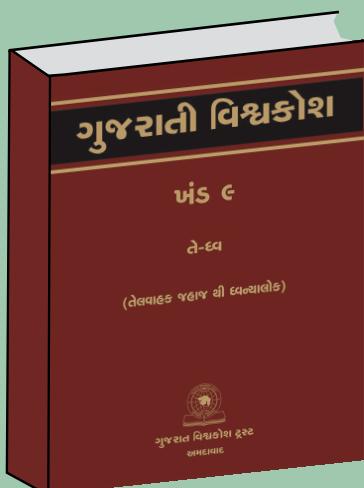


RNI No. GUJGUJ/1998/4459. License to post without
Prepayment No. PMG/HQ/111/2019–2020.
at Ahd PSO On 5th every month under postal
Regd. No. GAMC 1375 2018–20 issued by
SSP Ahmedabad-9 Valid Upto 31-12-2020

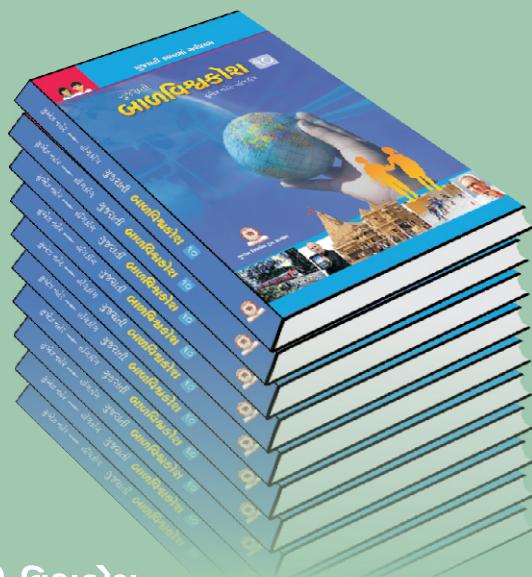
ગુજરાત વિશ્વકોશનાં નવાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી બાળવિશ્વકોશ (ભાગ ૧થી ૧૦)

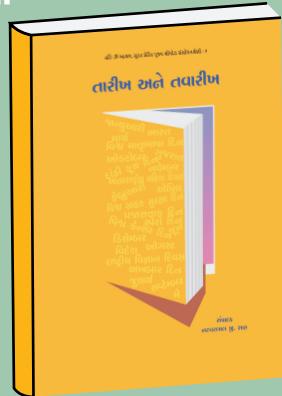
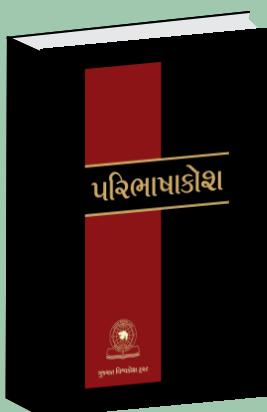
ગુજરાતી બાળવિશ્વકોશની દસ ગ્રંથોની શ્રેણીમાં ૨,૩૫૦ લેખો,
૭૨૨ ચારિત્રો, ૬,૧૭૬ ચિત્રો,
૧૫૮ નકશાઓ અને ૪૧ જેટલા
આલેખોનો સમાવેશ થયો છે. આ દસ
ગ્રંથની કુલ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨,૬૭૨ છે.
જેની કુલ કિંમત ₹ ૫૦૦/- રૂ. છે,
જે ₹ ૨,૧૨૫/- રૂ. માં મળશે.



પરિભાષાકોશ
કિંમત ₹ ૪૦૦/-
જે ₹ ૩૦૦માં
મળશે.



ગુજરાતી વિશ્વકોશ
ગ્રંથશ્રેણી ૧થી ૧૦ ગ્રંથોની
કિંમત ₹ ૨૭,૬૦૦ છે,
જે ₹ ૨૦,૬૨૫માં મળશે.



તારીખ અને તવારીખ
કિંમત ₹ ૬૦૦
જે ₹ ૪૫૦માં મળશે.